

La controvèrsia sobre l'estudi de la filosofia en les comunitats jueves occitanocatalanes a la primeria del segle XIV:

Alguns documents essencials del llibre *Minḥat Quenaot*
d'Abamari ben Mossé de Lunel

Eduard Feliu

Introducció

En el pas del segle XIII al XIV, essent Felip el Bell rei de França i Jaume II (oncle de Jaume II de Catalunya-Aragó) sobirà de Mallorca, comte de Rosselló i Cerdanya, i senyor de Montpeller en una complicada imbricació de jurisdiccions, les terres occitanocatalanes visqueren moments de relativa tranquil·litat política. L'efervescència religiosa de generacions anteriors havia minvat força. El catarisme havia estat esgalabrat per tot Occitània i Catalunya. Els procediments inquisitorials contra aquella herètica pravitat i l'acció politicomilitar havien estat implacablement eficaços. Però els espirituals, en canvi, que havien acollit manta doctrina pseudomística i apocalíptica heretada de Joaquim da Fiore, continuaven pretenent reformar l'Església, i els beguinatges o associacions laiques dedicades a una vida de pobresa evangèlica tenien encara un gran floriment. Arnau de Vilanova, que recorria en aquells temps les terres llenguadocianes i provençals, havia de defensar els beguins perseguits pels inquisidors dominicans. D'altra banda, Ramon Llull passava per moments de gran ardor missionera respecte als jueus, entestat a voler demostrar-los que llur esperança era vana. El 1299 havia obtingut llicència del rei per predicar a les sinagogues. El 1305, essent a Barcelona, va escriure el *Liber predicationis contra judeos* (en alguns manuscrits: *Liber ad probandum qualiter judei sunt in errore*); aquell mateix any, essent a Montpeller ja havia escrit el *Liber de fine*, en el qual proposava una croada per reconquerir Terra Santa, tema que tornarà a tractar el 1308 –i també a Montpeller– en escriure el *Liber de acquisitione Terrae Sanctae*, que presentà

personalment al papa Climent V, aleshores resident a Avinyó. Dos anys abans ja havia demanat al papa la fundació de col·legis de llengües orientals.

Però malgrat les escomeses missioneres i els problemes polítics i socials que les comunitats jueves patien, els historiadors del judaisme han retingut sobretot, d'aquell període, l'agitació religiosa i social provocada per l'estudi de la filosofia aristotèlica entre el jovent de les aljames occitanes. Bé que entre els cristians no passà mai de ser un fenomen universitari, cal dir que només feia vint-i-cinc anys, el 1277, que les autoritats religioses, per mitjà de l'arquebisbe de París, havien condemnat un reguitzell de tesis aristotèliques i averroistes que intentaven conciliar la fe amb la filosofia, entre elles algunes de Tomàs d'Aquino. Aquesta actitud contrària a la filosofia tingué el seu reflex en el món jueu, com demostren els documents del *Minhat Quenaot* que veurem. No cal dir, però, que la lluita contra Aristòtil venia de més lluny en ambdues religions.

Els historiadors del judaisme, doncs, han parlat força de les circumstàncies polítiques, religioses, socials i culturals que a la primeria del segle XIV van concórrer a desfermar la controvèrsia sobre l'estudi de la filosofia i sobre el paper que les ciències profanes havien de tenir en l'educació dels joves entre les comunitats jueves d'Occitània i Catalunya. Els erudits són d'un mateix parer a l'hora de col·locar l'excomunió proclamada a Barcelona el juliol de 1305 en el punt més alt, i gairebé final, de la gradació d'esdeveniments que dugueren a voler restringir els estudis profans, tot i que aquesta voluntat, expressada en un llenguatge retòric i solemne, restà pura faramalla, com altres intents frustrats d'aturar amb els dics de la por les aigües de la història. En realitat, la filosofia continuà essent estudiada i aprofundida per molts savis jueus arreu d'aquests territoris (penseu només en Leví ben Guerson i Hasday Cresques!).

Però abans de tota altra cosa, cal dir que no sembla correcte de presentar la controvèrsia de 1303-1306 com una segona fase d'aquella disputa que l'obra filosòfica de Maimònides, la *Guia dels perplexos* (traduïda a l'hebreu per Samuel ibn Tibon a Arle el 1204), havia provocat setanta anys abans. Les circumstàncies socials i culturals són del tot diferents. Aleshores, les raons dels uns i dels altres implicaven l'acceptació o el rebuig de Maimònides per part d'importants personatges, entre ells el nostre Mossé ben Nahman, de Girona, que féu el que va poder per asserenar i accontentar tothom. En els primers anys del segle XIV, en canvi, per aquestes terres ja ningú no discuteix la vàlua del mestre *Mossé d'Egipte*: la profunditat del seu pensament, l'alta dels seus sentiments, l'amplària dels seus coneixements. Ben al contrari, el prestigi de la *Guia* i del *Llibre del coneixement* (el llibre primer del *Mishné Torà*) s'han consolidat de tal manera i inspiren tan gran reverència que ja ningú no té la gosadia d'atacar-los.

Que aleshores Maimònides ja era intocable es demostra també per la sincera

protesta de fidelitat al mestre que els membres del sector tradicionalista proclamen, quan en el desfici de les discussions, els racionalistes els imputen manca de respecte envers aquella llumenera que havia sabut afrontar tan bé i domtar del tot els aspectes perillosos de les doctrines d'Aristòtil, i els alleven d'haver inclòs Maimònides en el decret d'excomunió. Salomó ben Adret no té, evidentment, cap escrúpol a reconèixer en diverses avinenteses la grandesa de Maimònides i la mala intenció dels qui li atribueixen sentiments contraris. Heus-ne aquí alguns exemples en les seves pròpies paraules:

«Veig que la vostra reprovació inclou [una suposada interdicció de] les doctrines i els llibres de mestre Mossé, de beneïda memòria. Déu nos en guard que fos així i que haguéssim inclòs l'obra del mestre en l'excomunió! Perquè els esgarriats no ens en poguessin fer retret, vam excloure explícitament els seus llibres del nostre decret. Qui honora el mestre i els seus llibres més que nosaltres? L'hem fet seure davant nostre, el tractem de mestre i li demanem que ens instrueixi. El seu nom és esmentat contínuament a les nostres escoles...» (Doc. 33 [52 l. 148 ss.]: De Salomó ben Adret a Salamias de Lunel).

«Els llibres de l'il·lustre rabí i mestre nostre, Mossé, que treu de l'aigua de les ciències pregonas coneixences, el filòsof diví, ple de pietat, que enfortí en molts l'aliança, tant en vida com després de morir, no han estat compresos en l'ordinació, car conforten l'ànima de tot home que té devoció» (Doc. 82 [103 l. 37 ss.]: de Salomó ben Adret i altres membres de la comunitat de Barcelona a la comunitat de Montepeller).

«Recerqueu bé [el text de] la nostra ordinació, considereu-la amb atenció i veureu que no hem tocat els llibres del mestre ni amb el dit menovell, ans n'hem exclòs explícitament l'astronomia i els llibres d'ell, la *Guia* i els altres, tant en àrab com en hebreu, car són com l'or fi, que no té preu. Com ens podria haver vingut mai a l'esperit de voler posar en oblit res d'allò que ha escrit, quan és la seva aigua que nosaltres bevem? Com podríem haver mancat al respecte que li devem, quan és la llum de la seva instrucció que il·lumina la nostra foscor? [...] Germans, us preguem que no us cregueu el que us hagin dit...» (Doc. [123 l. 53 ss.]: De Salomó ben Adret i altres membres de la comunitat de Barcelona al grup racionalista de Montpeller).

Fins i tot l'instigador principal de la controvèrsia, Abamari ben Mossé, que ha estat qualificat –injustament, segons el meu parer– de «campió de l'obscurantisme», no sembla pas que desdenyi la filosofia en el seu breu *Séfer ha-yaráah*,

sinó que l'únic que vol és que aquesta no descolloqui l'estudi de les ciències religioses. No és exacte que hom rebutgés o ignorés les idees bàsiques, imprescindibles, dels diversos corrents platònics i aristotèlics que formaven la bastida intel·lectual de la física i de la metafísica del seu temps.

També cal fer remarcar que més d'un investigador d'aquesta controvèrsia sembla haver caigut en el parany d'aplicar algunes de les dicotomies amb què estem avesats a classificar les actituds i les doctrines del món modern (integristes-progressistes, laics-religiosos, etc.) com a línies de demarcació dels corrents del pensament medieval. El resultat de voler encasellar els personatges i els esdeveniments de la controvèrsia de 1303-1306 en marcs preconcebuts dona una imatge desequilibrada d'aquells fets i provoca classificacions simplistes. Ni els «racionalistes» o «progressistes» ho eren tant (alguns creien sincerament en l'astrologia), ni els «tradicionalistes» o «reaccionaris» desconeixien els elements del coneixement científic de l'època, sinó que sabien utilitzar-los també *racionalment*. Limitant-nos al tema d'aquesta controvèrsia, diguem que mentre els uns volien llibertat total per a l'estudi de la filosofia a qualsevol edat, els altres la condicionaven al fet que el jove ja hagués fet vint-i-cinc anys i estigués amarat de les ciències jueves tradicionals, és a dir, del coneixement a fons de la Bíblia i el Talmud.

Tanmateix, l'esca que va encendre la discòrdia no fou tant l'estudi mateix de la filosofia com la interpretació extremosament alegòrica que alguns filòsofs feien de la Sagrada Escripura. En el fons, doncs, qüestió d'exegesi més que no pas de filosofia.

Un d'ells, Leví ben Abraham (1250-1320), de Vilafranca del Conflent, l'home que congruà la ira del grup tradicionalista, havia anat, certament, molt enllà en la conversió de la Sagrada Escripura en alegories filosòfiques. Però algunes de les idees incriminades —cal dir-ho tot— ja havien estat expressades per Maimònides (la manera d'entendre i d'explicar els miracles o les múltiples interpretacions alegòriques que hi ha a la *Guia*); els partidaris de l'ajornament dels estudis filosòfics, enduts per l'ansia de blasmar els filòsofs contemporanis, es guarden prou de recordar-ho, talment com obliden que l'exegesi alegòrica també havia estat utilitzada pels cabalistes occitanocatalans, i en els midraixim, bé que en aquest cas era, segons ells, una mena d'alegoria piadosa que volia posar en relleu el contingut ètic dels fets històrics. D'altra banda, cal dir que els jueus de l'edat mitjana ignoraren quasi totalment l'existència de la important exegesi filosoficoalegòrica de Filó d'Alexandria, *Philo Judaeus*, les obres del qual influïren, en canvi, sobre el pensament cristià des d'un bell començament. Fou el cristianisme, i no pas el judaisme, que les conservà i les transmeté de generació en generació.

Si els patriarques –pensaven els tradicionalistes occitanocatalans– només fossin «tipus filosòfics», tota la història de l'antic poble hebreu i els principis morals i religiosos que hom hi ha fonamentat s'esfondriarien. La relaxació de la pràctica religiosa també era una de les conseqüències negatives dels estudis filosòfics, que duïen –deïen– a una veritable descreença. Jacob Anatoli, gendre de Samuel ibn Tibon, ja havia utilitzat abundantment aquesta tipologia en el seu *Malmad ha-talmidim*, en el qual les figures bíbliques esdevenien personificacions filosòfiques: Adam era l'intel·lecte adquirit; Abraham i Sara eren la forma i la matèria; Isaac, Rebeca i Lea, les diverses facultats de l'ànima; els cinc fills de Lea, els cinc sentits; les dotze tribus, les dotze constel·lacions; la *menorà* simbolitzava els set planetes, etc. Tot era allegoria: el Jardí d'Edèn, els seus arbres, l'arca, el tabernacle, els ornaments del summe sacerdot... Davant d'aquestes exageracions, que tenien origen en generacions anteriors, fins i tot de temps ben antics, no fa estrany que Salomó ben Adret digués a Cresques Vidal, referint-se al pobre Leví ben Abraham, boc emissari de la controvèrsia: «Déu sap que per mi és millor escoltar el que diu un cristià o un ismaelita que no pas sentir el que diu un home com ell» (Doc. 14 [32 l.103-104]).

La filosofia no només feia negligir l'estudi de la Bíblia i el Talmud, ans duïa a posicions inacceptables en la qüestió, no gens teòrica, dels preceptes, la raó dels quals, segons els tradicionalistes, no havia d'aparèixer clara fins als temps messiànics; els racionalistes, en canvi, creïen, com Maimònides, que els actes rituals es podien explicar d'una manera intel·ligent, racional, ben bé d'aquest món. La prohibició de certs menjars, l'ús dels filacteris o de la *mezuzà*, etc., eren elucidats de tal manera que la raó pogués restar-ne satisfeta.

Els tradicionalistes no tenien aturador en les acusacions, que incloïen una suposada descreença, per part dels racionalistes, de tot allò que es presentés com a sobrenatural: la creació del no-res, la providència, els àngels, els miracles, la revelació del Sinai i altres elements fonamentals de la fe jueva. No cal dir que aquestes acusacions eren malintencionades. Els racionalistes no eren uns descreguts, però miraven que la seva creença en les veritats de la religió no contradigués les dades de la raó i de la ciència.

*

Per bé que la història d'aquesta controvèrsia s'explica tota sola i més autènticament a través dels textos que va generar, atès que la selecció que presento només és una part, i no gaire gran, dels documents aplegats en el *Minhat Qenaot*, indico breument la seqüència dels esdeveniments amb la intenció que faci més entenedora la història que els documents traduïts reflecteixen:

Sembla que la intenció d'aturar la influència de la filosofia i les ciències profanes a l'interior del judaisme occitanocatalà començà a prendre forma amb el bescanvi d'algunes lletres, en algun moment dels anys 1302-1303, entre Abamari ben Mossé, de Lunel, aleshores habitant de Montpeller, i Salomó ben Adret, de Barcelona, a propòsit de si era lícit d'utilitzar una plaqueta de metall o amulet amb la figura d'un lleó per guarir el mal de ronyons. El rabí de Barcelona creu que aquest ús no té res d'idolàtric. Però aquest fet els emmenà a parlar de l'heretgia que certes doctrines dels jueus que practicaven la filosofia aristotèlica i les ciències profanes representaven respecte a la tradició bíblicotalmúdica. Abamari ben Mossé intentà convèncer Salomó ben Adret, mestre venerat (però no pas incontestable, com es veu per les paraules i el to d'alguns prohoms provençals), perquè promulgés una excomunió contra l'estudi de la filosofia. La resposta que rep de Barcelona no és pas entusiasta. El Mestre, com l'anomenen, no es decideix, bé que escriu a Cresques Vidal, de Perpinyà, en cerca de suport. Però aquest prohóm (d'origen barceloní) no vol iniciar cap campanya antifilosòfica, tot i estar convençut que la situació és delicada. El mateix li diuen altres savis de Perpinyà, com ara Samuel Sulamí (que és, d'altra banda, l'únic que defensà cordialment el filòsof Leví ben Abraham), Issac de Lattes, Menahem ha-Meïrí, etc. Llavors Salomó ben Adret proposa que primer promulguin l'excomunió a Montpeller, convençut que després la signaran moltes altres comunitats. Però la temptativa de començar per Montpeller, fent-hi aprovar l'excomunió, topà amb l'oposició de front de Jacob ben Mahir i els seus seguidors, entre els quals hi havia personatges importants i influents, que la feren fracassar totalment (estiu de 1304).

La intervenció, sentida com una intromissió, de la comunitat de Barcelona en els afers de Montpeller provocà una resposta àrada de Jacob ben Mahir a Salomó ben Adret. Tanmateix, hi hagueren altres causes per a aquell fracàs, com ara la manca d'unanimitat entre els mateixos tradicionalistes i les dificultats que la situació política de Montpeller comportava, ja que les ordinacions i excomunionis necessitaven l'aprovació de les autoritats cristianes.

En vista del fracàs de fer acceptar l'excomunió a Montpeller, Abamari ben Mossé insistí prop de Salomó ben Adret perquè el primer pas fos fet a Barcelona, al·legant que després seria més fàcil de fer-ho acceptar a Montpeller. Abamari mobilitzà nombroses comunitats i molts individus perquè s'adherissin a la iniciativa i escrivissin a Barcelona a fi que el Mestre es decidís a fer el pas.

Salomó ben Adret aguantà durant més de vuit mesos la pressió que rebia per tots costats. Estava indecís sobre el que calia fer. Ronsejava. Fins i tot va caure malalt. Però la insistència dels uns i dels altres, i les notícies favorables que li arribaven de diverses comunitats navarreses i castellanés (les quals hom havia

implicat en el conflicte), vanceren la seva renitència i acabaren precipitant les coses. Salomó ben Adret i el seu cercle proclamaren l'excomunió a la sinagoga de Barcelona el dissabte 31 de juliol de 1305, prohibint que durant cinquanta anys ningú no gosés estudiar els llibres de física i metafísica dels grecs abans de tenir vint-i-cinc anys. Bé que les còpies del text de l'excomunió que els manuscrits ens han transmès només n'exclouen la medicina, és evident, perquè el mateix Salomó ben Adret ho diu en els doc. 33 [52] i [123] damunt esmentats, que tampoc no afectà l'astronomia, i menys encara cap obra de Maimònides, independentment de la llengua en què fos escrita. Nogensmenys, els racionalistes de Montpeller respongueren proclamant una contraexcomunió que prohibia fer cas d'aquella interdicció. El conflicte s'anà arrossegant durant un any, fins al juliol de 1306, quan el rei de França manà als seus oficials que s'emparessin dels béns dels jueus i (sense cap decret formal d'expulsió) els foragitessin del reialme.

*

Per tal que les generacions futures estiguessin assabentades del que havia estat aquella controvèrsia, Abamari ben Mossé, convençut que la posteritat li ho agrairia, aplegà totes les lletres trameses o rebudes per ell, ensems amb les còpies d'altres lletres que li pervingueren dels seus amics, en un volum que anomenà *Minḥat Quenaot*, «Ofrena de zel», i, a més, encapçalà cada lletra amb una nota en què explicava qui eren els corresponents i quines les circumstàncies en què cadascuna fou escrita.

Abamari ben Mossé pertanyia a una família arrelada d'antic a Lunel, però en aquells temps de la polèmica vivia a Montpeller. En ser-ne expulsat l'octubre o novembre de 1306, passà a viure un quant temps a Arle i després a Perpinyà. No és segur que visités Salomó ben Adret a Barcelona el 1306 –i és una pura llegenda que hi morís–, malgrat el fort lligam d'amistat que els unia. El que sí que és cert és que en morir el Mestre, Abamari va escriure una sentida elegia en forma de lletra que trameté a la comunitat de Barcelona (Doc. [126]). Fou un admirador de l'erudició de Maimònides, tot i que era conscient del contacte que el gran savi jueu d'Egipte havia tingut amb la filosofia grega. La dèria que Abamari i els seus col·legues tenien era la lluita contra la interpretació al·legòrica de la Bíblia, que els semblava promoguda per aquella filosofia, però de cap manera contra la filosofia per ella mateixa, ni contra les ciències profanes, si l'individu s'havia amarat abans amb les agües de la tradició.

*

L'objectiu del present treball no és pas d'oferir al lector cap nova interpretació global de l'origen i el desenvolupament d'aquesta controvèrsia, l'emmarcament de la qual ja ha estat fet més o menys correctament per diversos autors, sinó la de facilitar, en tots els sentits, la lectura directa d'una part dels principals textos que va generar. Tot i ser nombrosos els erudits que els han explotat o comentat, ningú no ha provat, que jo sàpiga, de traduir-ne cap íntegrament i literal. Hi havia, i en part continua havent-hi, raons objectives que descoratjaven els hebraïstes d'emprendre aquesta tasca. L'estil de retòrica florida i ampullosa d'aquestes lletres en prosa rimada, que consisteix a anar embastant versets bíblics l'un darrere l'altre en una mena de llenguatge impressionista, ple d'incoherències sintàctiques i subtils al·lusions, desanimava els possibles traductors. La nova edició crítica de Dimitrovsky ha aplanat el camí de la traducció, en posar a l'abast dels lectors un text pulcrament editat, en el qual ha assenyalat els llocs bíblics i talmúdics, tot aclarint-ne a vegades el sentit que l'escriptor els volia donar i proporcionant abundants referències internes. Tanmateix, en la meua traducció indico primer la numeració de l'edició de Bisliques de 1838, perquè és aquesta l'única que ha estat utilitzada pels historiadors fins ara, i a continuació, entre claudàtors, la numeració de la nova edició de Dimitrovsky (que incorpora també els documents complementaris publicats per Ad. Neubauer).

**

Selecció de documents del llibre *Minbat Quenaot* d'Abamari ben Mossé, anomenat també N'Astruc, de Lunel

Doc. 12 [30]

[De Cresques Vidal a Salomó ben Adret]

El prohóm a qui foren trameses les dues lletres anteriors¹ pensà que un de cada ciutat i dos de cada família² de la ciutat de Narbona avorrien el prohóm mestre Sa-

1. Els documents 10 [28] i 11 [29], adreçats a Cresques Vidal, habitant de Perpinyà, per Salomó ben Adret i per Bonafós Vidal (germà de Cresques), tots dos instant-lo a actuar decididament en el cas de la interpretació al·legòrica de la Torà que alguns mestres jueus practicaven.

muel Sulamí, i que era a causa d'aquesta aversió que havien escrit d'ell coses acusadores, i per l'odi que sentien contra l'home que s'estava a casa seva. Li allevaven que havia après la doctrina de mestre Leví ben Abraham i que creia en tot el que aquest havia escrit en el seu llibre, que ells tenien en la mateixa consideració que els llibres de màgia. Trobaven motiu per acusar-lo i per dir que tot i que havia estat un home pur, dreturer i innocent, en assolir el summe sacerdoci³ havia esdevingut un saduceu⁴. Llavors aquell prohò sortí en defensa de mestre Samuel Sulamí en un escrit detallat, en el qual exclòia de mestre Leví algunes de les faltes que hom li atribuïa. Això m'ho explicà un jove, a qui el prohò Don Cresques Vidal manà de venir a veure'm. I em digué que a ell⁵ no li semblava ni tenia coneixença que aquella denúncia fos ben fonamentada ni sabia qui la feia, ni si el testimoniatge era prou clar. L'escrit de resposta, que demostra tot això, feia així:

Déu féu l'home dreturer i li donà lleis justes, però ell embolicà les coses. Déu li atorgà una part de la seva glòria i li insufflà un alè de vida, perquè triés la perfecció; però l'home es decantà per la imperfecció. Déu escollí el seu poble i li donà la Torà i els preceptes, perquè heretessin el País,⁶ la terra de la vida i del repòs tranquil, i tothom hi trobés un goig complet, se'ls omplís la boca de rialles de felicitat i els llavis de cançons, i no hi manquessin de res. El testimoniatge del Senyor és fidel i fa savi l'ignorant. La Torà del Senyor és perfecta, envoltada de closes i reforçada pels nostres antics mestres, lleva el dubte del cor de l'home, revela les coses amagades i demostra que hi ha un Déu que existeix, sense figura ni forma ni imatge; la seva glòria omple el món i vetlla per ell sol·licitament. Aquest és un dels principis fonamentals de la fe. A cada generació, a cada ciutat, a cada regió, s'alcen homes que han perdut el seny, que no tenen cap mena de coneixença ni d'enteniment i que es diuen dintre seu: Fem-nos un nom que soni arreu i mirem què han escrit els grecs en llurs cròniques, per tal que puguem obtenir una coneixença clara [de Déu] mitjançant l'especulació fi-

2. Mots de Jr 3:14, emprats aquí en el sentit, simplement, d'una part, d'uns quants.

3. En esdevenir important?

4. «Saduceus» era el nom que el sector tradicionalista aplicava als jueus que ell considerava descreients i depravats, és a dir, que preferien gaudir dels béns d'aquest món, perquè no creien en els de l'altre (sobretot els filòsofs racionalistes). Aquesta denominació apareix diverses vegades en el *Minhat Quenaot* i devia ser força corrent, ja que Ramon Martí l'utilitza també en el *Capistrum Iudaeorum* (edició d'A. Robles Sierra, Würzburg-Altenberge, 1993, vol. II, p. 168-169). El sentit negatiu de «saduceu», però, ja apareix en la literatura talmúdica (*cf.*, per exemple, *Avot de-Rabí Natan*, cap. 5).

5. A Cresques Vidal.

6. La terra d'Israel.

losòfica i no pas per la tradició. I així deformen el sentit de la Sagrada Escrip-tura, interpretant-ne el sentit literal a manera d'allegoria i figura; i el mateix fan amb les venerables històries del Talmud. Van pel camí d'aquells pobles llunyans que no han sentit parlar mai de Déu ni els ha estat revelada la seva glòria, i només allò que llur intel·lecte i llurs cogitacions els han permès de copsar. Mal-grat que en tenim uns quants en aquest país,⁷ la majoria de la gent són dels qui viuen en tendes⁸ i destinen un temps a l'estudi de la Bíblia i la Misnà, i uns llocs al document i a l'ensenyament que aquest conté.⁹

Però ara sóc colpit d'admiració pel que han vist els denunciadors d'aquestes coses; per aquesta novetat que diuen que ara hi ha en llur terra i que abans no existia, fins a un punt, que han hagut de dur-la davant Déu dins el camp dels hebreus;¹⁰ pel que diuen els qui escampen la difamació per aquesta terra, car podem afirmar que foren ells els primers d'ocupar-se en l'estudi de la lògica i dels llibres d'altri¹¹ i que fins ara han crescut dins un revoltim de llibres grecs. Tant de bo que tinguessin sempre un cor tan íntegre per estimar el Senyor amb simplicitat, però ells es presenten com a piadosos, tot i que la crosta de la cremada¹² els ha deixat un senyal al cor. O potser parlen així per la quimera que tenen a aquell home excel·lent, el savi Sulamí, que sempre han malmirat i detestat, i ara han trobat un motiu per avergonyir-lo davant la comunitat a causa d'haver acollit el levita¹³ a casa seva, el qual ells avorreixen.

Però ara escolteu, muntanyes d'Israel¹⁴ i vegeu contra qui malparlen. Tinc notícia de totes les comunitats d'aquesta terra, he fet indagacions des de la nostra ciutat santa¹⁵ fins a la immensa Marsella i no he trobat enlloc cap home íntegre com ell. Gran en obres, gran en coneixement de la Torà, gran en pietat. On en podríeu trobar un altre com ell? Modest i humil, s'atarda en la pregària com rabí Aquiva en les seves oracions.¹⁶ Els dejunis li han fet tornar negres les dents.¹⁷ Fa almoïna en secret i en públic. Té la casa oberta a tots els transeünts,

7. Les terres occitanes.

8. Són com Jacob (israelites) i no pas com Esaú (els pobles cristians). Cf. Gn 25:28.

9. Mots d'Is 8:16 i 20, aquí per indicar que la majoria assisteix fidelment a les escoles on hom ensenya la Torà segons la tradició.

10. Han pres Déu per testimoni en dur la qüestió davant Salomó ben Adret.

11. Els llibres exteriors al judaisme.

12. Cf. Lv 13:28.

13. Leví ben Abraham.

14. Els savis jueus a qui s'adreça. Cf. TB *Yevamot* 15*b*.

15. Perpinyà.

16. Cf. TB *Berakhot* 31*a*.

17. «Les dents», com a TB *Haguigà* 22*b*, i no pas «la cara», com diu el text present.

i si un d'ells, o alguna de les seves filles, pateix alguna malaltia en els conductes del cos,¹⁸ els distribueix el seu pa i dona la seva aigua als pobres. No es cansa de fer llibres,¹⁹ sobretot quan són d'autors que no tenen encara cap lloc a la seva escola. Qui pot dubtar de la bona intenció d'un home que es capté així? Quan vaig sentir que tenia a casa seva l'esmentat Leví, la veritat és que em vaig alarmar a causa del meu zel pel Senyor i de tant que estimo mestre Samuel, car vaig témer –Déu nos en guard!– que un altre esperit no l'animés. Vaig fer, doncs, algunes indagacions i vaig comprovar que era el mateix de sempre i que no havia canviat gens ni mica les seves idees ni les seves doctrines en l'estudi de la Torà i del Talmud. No ha tingut mai el pensament d'enderrocar o d'arruïnar el que havia bastit, ans la seva intenció continua essent de respondre al descreient [*epicoros*] a la seva manera, puix que qui vol guanyar el seu oponent amb una resposta decisiva, cal que ho faci emprant els seus propis arguments, que són per ell els més convincents. Qui pot sentir cap recel o temença d'un home que dedica una part tan important de temps a l'estudi del Talmud? Ell donà recapte a la meua casa,²⁰ sense triar la farina d'entremig del segó ni les coses més mengívols d'entremig del rebuig.²¹

I ara diré a la vostra honorable excel·lència²² el que he sabut i sentit respecte a l'esmentat Leví. Jo el vaig veure i vaig fer-hi coneixença a la terra de Provença. Tenia un cor gran com la mar i coneixia i citava el Talmud, que havia estudiat de jove. El seu llenguatge era subtil. Ningú no abastava el seu pensament ni la seva intel·ligència, llevat dels qui el coneixien i dels homes del seu nivell.²³ Quan parlava amb algú de qui sabia que tenia la llei de Déu en el seu interior i que les paraules dels nostres sants doctors li havien enfortit el cor, era molt subtil i ningú no podia conèixer quina mena de persona era: si era del grup dels in-

18. Exemple concret ben curiós, probablement degut al fet que en la família de Samuel Sulamí devien haver patit alguna malaltia d'aquesta mena. Una de les seves filles morí en aquells temps, segons diu l'encapçalament del doc. 17 [35].

19. De fer, o de fer-ne fer, còpies.

20. Sembla una al·lusió a l'ensenyament (considerat aquí com un aliment) que mestre Samuel Sulamí devia haver impartit a la família de Cresques Vidal.

21. Donant-los sempre el bo i millor del que tenia, dit amb mots, el sentit dels quals no és pas gaire clar.

22. Tractament d'honor, però no pas indicatiu de cap càrrec ni de cap jerarquia, semblant a d'altres formes retòriques que trobem en autors medievals i antics (*sedis istis, quas ad sanctitatem tuam direximus... quaesumus praestantiam tuam...* ja deien Panmaqui i Ocea a Jeroni [lletra 83]).

23. Literalment: «de la seva generació».

solents o si la seva doctrina era la dels piadosos.²⁴ El vaig burxar molt perquè m'ensenyés el seu llibre, però sempre s'hi refusà, dient-me que no el tenia allí, Tanmateix, algunes persones em digueren que aquest levita pervertia l'aliança i allegoritzava els versets de la història de la Creació. Quan ho vaig comunicar al savi Sulamí, em digué que això era una calúmnia i que les seves opinions estaven d'acord amb les més subtils interpretacions dels nostres escribes [i afegí que] es ficava al llit tard i es llevava d'hora,²⁵ anava pel camí dels bons i servava les senderes dels justos,²⁶ i que si ell hagués trobat que era culpable d'alguna transgressió no l'hauria tingut a casa ni li hauria donat dins els seus murs una estela i un nom.²⁷ Si és contra aquest home que han vingut a posar clam a casa teva, ja veus que hi ha qui en diu penjaments i qui l'omple de lloances. En realitat, li conec una cosa que sí que era negativa i és el fet de dedicar-se d'una manera permanent a ensenyar l'escriptura i la llengua dels caldeus a tothom qui el llogava, tant si era gran o vell com si era de la primera volada, car vivia temps difícils.²⁸

També reconec davant la vostra excel·lència que en passar per la Muntanya,²⁹ l'oficial En Todros de Bellcaire em va dir que un dels qui saviengen [en filosofia] havia fet un comentari sobre la Torà a la manera de la ciència dels grecs, en el qual no deixava res en el seu sentit literal, sinó que en tot hi veia matèria i forma, fins a un punt, segons que em manifestà, que Amrafel i els reis que se li ajuntaren eren considerats una al·lusió als quatre elements.³⁰ Després d'això, ja et pots afigurar quines altres coses devia dir! Però aquest llibre no l'ha albirat mai ningú, puix que l'autor no l'ensenyà en sa vida. Ara el seu fill, veient que l'escriptura està mig esborrada i el llibre a punt de fer-se malbé, l'ha fet copiar perquè no es perdi. Cal córrer a fer alguna cosa perquè aquest llibre no s'escam-

24. No entenc bé què vol dir. Probablement el sentit d'aquest obscur paràgraf se m'ha esmunyit d'entre les mans.

25. Per poder dedicar més temps a l'estudi de la Torà.

26. Mots de Pr 2:20.

27. Mots d'Is 56:5.

28. Es refereix al llatí (vegeu la nota 254 de més avall). És del tot inversemblant, segons el meu parer, que es tractés del grec, com diu F. SARACHEK, *Faith and Reason. The Conflict Over the Rationalism of Maimonides*, Nova York, 1935, p. 206-207; i més inversemblant encara de l'àrab, com afirma M. SAPERSTEIN, «The Conflict over the Rashba's Herem on Philosophical Study: A Political Perspective», *Jewish History* [Haifa], 1 (1986), p. 38, n. 23.

29. Montpeller.

30. Els quatre reis que feren la guerra contra cinc altres reis, esmentats a Gn 14:1-16, i que en vèncer-los agafaren Lot presoner fins que Abraham l'en deslliurà.

pi pel país. No sé si és sobre aquesta obra³¹ que els denunciadors han cridat la teva atenció, senyor, o sobre els joves que fan interpretacions tan esbojarrades de la matèria i la forma, i ningú no els posa empatx. He sentit dir que és el savi N'Astruc de Lunel que t'ha posat al corrent de tot això. Tu saps, senyor, què li vas respondre, puix que jo no he vist ni la seva pregunta ni la teva resposta. Sàpigues que fins avui jo no he vist ni he sentit res d'això en aquesta ciutat,³² en la qual he plantat la meva tenda. Alguns d'aquests que saviegen en filosofia han fet sermons a la sinagoga dues o tres vegades, essent-hi jo, i no han dit res que fos cap transgressió o delictes. No sé si s'han retingut a causa de la meva presència, i en realitat és un altre esperit el que els mou, o bé tenen netes les mans i el cor, però jo, què podria fer-hi, si m'esperonaven o m'incitaven a actuar? Quin avantatge tindria ara que em posés la roba de la venjança i de la ira³³ i que fes sentir el meu crit a Ramà?³⁴ Hom no sap si la gent que habita a les ciutats és forta o feble,³⁵ ni si dirien que vinc de fora i em declaro jo mateix jutge imparcial. Em creuria esmenar la situació i donaria lloc a empitjorar l'heretgia.³⁶ En el meu exili³⁷ m'he proposat de viure a casa meva amb el cor en pau. No he fet cap obra abominable, ans avorreixo els qui en fan. Sé quin és el meu rang, i que no em pertoca a mi de fer això, car no a tothom li ha estat donat de poder tenir a les mans la vara de la correcció, la vara del comandament, per manar i esmenar el poble, i remoure'n els obstacles. No tothom qui vol pot galejar de bona anomenada. Però a tu et correspon aquesta potestat; tens prou força per trencar el braç enlairat i per llevar del poble sant tota perplexitat. Per causa d'aquests instigadors caldria, senyor, que tornessis a encerrar la qüestió i veure si el clam correspon al que realment han fet, i si és així, anihilar-los.³⁸ Per tu tot el poble acceptarà el que promulgaràs en nom de Déu i ho refermarà. Cal estatuir una ordinació, perquè el poble, tant el fidel com el rebel, hi senti la veu d'un mestre.

31. Cresques Vidal no sembla atribuir aquest llibre a Leví ben Abraham.

32. Perpinyà.

33. Mots d'Is 59:17.

34. Com Raquel plorant els seus fills. Cf. Jr 31:15.

35. Cf. Nm 13:18.

36. Veg. TB *Sanhedrin* 38b.

37. En l'exili secular en què tot jueu se sent o ha de sentir-se viure. No pot ser que alludeixi a cap mena d'exili personal que Cresques Vidal hagués sofert. Dimitrovsky, el darrer editor del *Minhat Quenaot*, s'enganya creient i dient, sense cap mena de testimoniatge històric, que Cresques Vidal (originari de Barcelona) havia estat *exiliat* d'Espanya (!) a Perpinyà. El fet de trobar que vivia en aquesta darrera ciutat en aquells moments el fa caure en l'anacronisme de creure que ha canviat de país... i intenta de justificar-ho dramàticament!

38. És a dir, contrariar-ne els efectes negatius que provoquen.

Si obraves d'una manera conjunta amb els habitants d'aquest país, ells t'escoltarien i prohibirien amb vet i alatma³⁹ que els estudiants que no tinguessin trenta anys, o més, estudiessin la filosofia grega i la llengua dels caldeus,⁴⁰ tret que fossin llibres de medicina, i que aquesta prohibició s'estengués als qui les ensenyen, car hi ha gent que se sent atreta per aquestes idees en sentir que els joves en parlen a cada cantonada per places i carrers. Si ho feu així, el poble viurà en pau i amb confiança en tots els llocs de residència. Els jueus que habiten aquest país no són pas gent desvagada que vagin voltejant per horts i jardins, sinó que es lliuren a l'estudi: els uns d'obres profanes, els altres del Talmud. Si fossin privats d'estudiar la filosofia,⁴¹ el Talmud esdevindria l'única cosa que tindrien, i s'agafarien al mantell d'un [mestre] jueu,⁴² perquè els instrúis en la Torà i la Misnà. Si, en acabat, desitjaven donar un cop d'ull als llibres d'altri, el llibre de la Torà ja no s'allunyaria d'ells. Però avui cal témer que per causa d'aquests joves que saviengen i que no han vist mai la llum de la Torà, tota la terra –Déu nos en guard!– s'ompli d'heretgia i hom agafi aversió a la ciència dels mestres jueus. La pau sia amb tu!

Doc. 20 [38]

[De la comunitat de Barcelona a la de Montpeller]

Després arribà ací⁴³ un dels prohoms de la ciutat de Barcelona, mestre Mardohay, que duia una lletra signada pel Mestre⁴⁴ i per diverses personalitats d'entre els membres més distingits del poble sant que hi ha allí. La lletra anava adreçada a la santa comunitat que habita ací a la Muntanya,⁴⁵ la primera comunitat del reial-

39. Faig correspondre «vet i alatma» (mots que apareixen junts tot sovint en la documentació medieval en llatí i català relativa a coses jueves) als mots hebreus *niduy* i *hérem*, utilitzats en llur forma verbal en el text present, que probablement significaven les dues menes d'excomunió (menor i major) més corrents a les aljames occitanocatalanes. «Alatma» (escrit de diverses maneres en els documents) no és sinó la forma catalanoaragonesa medieval del mot «anatema» (cf. Y. Malkiel, «Antiguo judeoaronés Aladma, Alalma 'Excomunió'», *Revista de Filología Hispánica* [Buenos Aires; Nova York], 8 (1946), p. 136-141. Dec aquesta referència a l'amabilitat de Jaume Riera).

40. El llatí. Vegeu la nota 253 de més avall.

41. Fins als trenta anys.

42. Mots de Za 8:23.

43. A Montpeller.

44. Salomó ben Adret.

45. Montpeller.

me, puix que és santuari reial⁴⁶ i metròpoli d'israelites. [Mestre Mardohay] vingué a alçar el cor dels nostres patricis i a convèncer-los que calia bastir una closa al voltant de la Torà, i a donar consell per barrar la porta als dos o tres que inquieten la Cort celestial,⁴⁷ descreuen els miracles de la Torà, neguen la providència i consideren una fotesa els principis de la religió. Si feien això, si la santa comunitat de la ciutat de Montpeller enarborava l'estendard⁴⁸ del camp de Déu per tal de punir els transgressors i d'estatuir una ordinació amb vet i alatma, ells⁴⁹ estarien disposats a seguir-los i a acceptar amb tot el cor i amb tota l'ànima el rigor del que haguessin estatutit, i anirien darrere d'ells aplegant totes les comunitats perquè honoressin Déu i el servissin unànimes. Heus aquí la lletra que arribà de Barcelona:

La veu del Senyor crida a la ciutat,⁵⁰ la veu del Senyor fa treure espurnes. Hi ha una veu que diu: Crida a les orelles del poble: Qui són aquests que fan estralls a la terra i esvorancs al clos de la nostra religió? Qui són aquests que es desdenyen d'obeir la mare⁵¹ i li lleven la dignitat de reina? Qui són aquests que es casen amb la filla d'un déu estranger⁵² i a l'entrada de cada camí descobreixen la seva impuresa? Qui són aquests que volen fer oblidar el meu nom al meu poble?⁵³ «Han arribat estrangers fins a les meves portes i han allunyat els meus joves dels llocs sants. No em coneixen, ni veuen la meva glòria, quan m'aixeco del meu tron. M'han enfellonit talment com Zimrí davant de Moisès i de tota la comunitat, casant-se amb dones estrangeres i rebutjant les noies de Judà.»⁵⁴ Han premut els pits d'una estrangera i han estat honorats a la ciutat on s'han comportat així! Cada un té el seu encenser a la mà per encensar les vergonyes. Els qui tiben l'arc han pres la Torà per fitó; com arquers grecs, han parat llur

46. Mots d'Am 7:13, aquí purament retòrics i, pel que sembla, sense cap significació real.

47. Literalment: «la família de dalt», expressió talmúdica per indicar el conjunt dels àngels que acompanyen Déu. Cf. E. E. URBACH, *The Sages. Their Concepts and Beliefs*, Jerusalem, 1979, vol. I, p. 177-183; vol. II, p. 764, n. 68.

48. Cf. Nm 10:18 ss.

49. Els prohoms de la ciutat de Barcelona.

50. A la ciutat de Montpeller.

51. La Torà i els seus ensenyaments.

52. Les ciències profanes.

53. Jr 23:27.

54. Mots basats en Abdies, Isaïes, Sofonies, Ezequiel, etc., que els signants de la lletra pretenen posar en boca de Déu. L'acusació de casar-se amb dones estrangeres és tret de 1Cr 4:22.

taula amb Alvan i Manahat.⁵⁵ No ha sentit el poble d'aqueixa terra de sants⁵⁶ que els homes que té són tots caps d'israelites? És llur aigua i l'aigua de llurs pares que nosaltres bevem. Llur cim al arribava fins als núvols des d'antic. Però ara n'hi ha dos o tres que han cuitat a bastir-se llocs alts⁵⁷ amb teles de molts colors, que són una provocació als ulls de la Torà del Déu dels Exèrcits. Tanmateix, sou vosaltres el poble [sant] i és amb vosaltres la saviesa; sou vosaltres la muralla [que defensa la religió]. Des d'antic vosaltres i els vostres pares fóreu instruits pel Senyor per ensenyar el coneixement de Déu al poble, per fer-lo manifest sense deixar res per explicar. No s'ha allunyat mai de vosaltres el ceptre, ni la vara de legislador d'entre els vostres peus.⁵⁸ Qui pot gloriar-se d'haver fet més que vosaltres? És que a la vostra olla no hi ha prou sal o espècies,⁵⁹ perquè algú gosi córrer a dir-vos: Aquí teniu aquestes espècies per condimentar el vostre guisat sobtat? Allò que homes savis han dit i els nostres pares no han mai desmentit és que els vostres avantpassats foren grans mestres en la Torà i un bell estoig per als preceptes; llur cor i llur intel·ligència convergien sempre devers el decàleg, l'armari i el rotlle de la Torà.⁶⁰

Però ara hi ha novetats al país. Qui ha deixat entrar aquests malmetedors que cuiden malmetre el raïm sense deixar-ne ni un gotim i diuen falsedats de la Torà? El qui maquina intrigues nit i dia d'amagat del Senyor s'ha enlirat enmig d'Israel, impiu i sacríleg capitost! Torcen el camí dels justos i els diuen que tenen un bell caminar! Déu els pot perdonar? El que fan revela el que pensen: desavesen els qui xuclen el pit de la nostra Torà i la segellen –Déu nos en guard!– per als qui haurien de cercar-hi l'ensenyament de Déu. Hem de permetre que aquests menyspreadors divideixin el poble d'Israel en dos? Demà llurs fills diran que la Torà vinguda del cel no existeix. Com no ens hem d'avergonyar de sentir els nostres propis germans qualificar la filosofia de «vedella magnífica»!⁶¹ S'han begut el seny. Han fet de la Torà un frau, i és considerat savi el qui intenta amagar el sentit evident dels preceptes i en soccava els fonaments. La intenció que duen és del tot palesa: que els preceptes no diuen el que

55. Vegeu la nota 274 de més avall (Document III de l'excomunió).

56. Provença.

57. Cf. Ez 16:16.

58. Cf. Gn 49:10.

59. Mots que alludeixen a una primfilada discussió de diversos mestres jueus que reporta el TB *Avodà Zarà* 67a, el tema de la qual és, tanmateix, irrellevant per al nostre text.

60. És a dir, devers llurs deures religiosos.

61. Curiosa lloança, amb mots manllevats a Jr 46:20, en què la filosofia és avaluada segons una escala pecuària!

semblen dir... car, què li importa a Déu que els animals siguin morts degollant-los o acoltellant-los.⁶² Tot plegat no és –es pensen– sinó una manera retòrica de dir. I es refermen en l'error, menant els necis per aquests camins tortuosos. La llença amb què han estat construïts és la llença del caos;⁶³ les pedres de llurs cases esdevindran reblum.

Ah, poble del Déu d'Abraham, mira la roca d'on fores tallat, la pedrera d'on fores extret! Alcem les mans a Déu, que és al cel i guardem el seu document,⁶⁴ recobrint-lo amb plaques de cedre i Coronant-lo amb merlets de plata, abans que sorgeixin obstacles i la indignació s'entebeeixi. No fos cas que aquests facin pecar el poble sant contra el nostre Déu i tombin –Déu nos en guard!– el jovent d'Israel, i que quan hom aplegui la congregació vinguin a fer soroll. Hem vist que la plaga i el mal s'estenen sense aturador. Després d'haver-nos assabentat del que passa a la vostra santa comunitat, ens han advertit ja des d'un altre indret que han sorgit homes tan durs com [Elissa ben Abuya, l'anomenat] Aher.⁶⁵ No és bona aquesta brama que corre. Hi ha el risc que es multipliquin, si no els barrem les portes un temps. Encara no hem entès prou bé que la fidelitat ha estat arrabassada de llur boca, que ha desaparegut? Pequen ells i fan pecar els altres. No sabem amb què compten.⁶⁶ Que passin a les illes de Quitim, habitades per cananeus!⁶⁷ Tots els gentils els castigarien com a heretges, fins només per una sola de les coses vils que han escrit en llurs llibres. El qui diu que Abraham i Sara són la matèria i la forma, no mereix de ser cremat i calcinat a la foguera? Tots els pobles se'n consideren descendents, i ara aquests gosen dir que Abraham i Sara i llurs fills no són sinó allegoria? De paraules verinoses com aquestes, en diuen un munt en llurs llibres i sermons,

Si us semblava oportú d'imposar la pena de vet i alatma a tothom qui estudiï els llibres grecs abans de tenir trenta anys,⁶⁸ abans d'haver-se amarat de la Torà de Déu que els nostres pares reberen per mitjà del príncep dels profetes i que

62. Les normes religioses preceptuen de matar els animals degollant-los.

63. Cf. Za 1:16, Is 34:11.

64. La Torà.

65. Famós apòstata esmentat a TB *Haguigà* 14b.

66. No sabem de quin suport es refien per creure que no seran castigats.

67. «Les illes de Quitim» són aquí, vagament, els pobles cristians, en els quals l'heretgia també era perseguida i el racionalisme encara àmpliament detractat en aquells temps. Sobre Quitim, vegeu: Mossé ben NAHMAN, *El Llibre de la Redempció i altres escrits*, Barcelona, 1993, p. 68-71.

68. Aquest límit d'edat serà, més endavant, rebaixat a vint-i-cinc anys (vegeu el text de l'excomunió en el doc. 79 [99] i la nota 192) per tal d'apaivagar els qui protestaven contra aquesta mesura.

aquesta maledicció caigui damunt els qui a partir d'ara ensenyin la filosofia a algú, encara que només sigui una qüestió concreta, nosaltres ens escriurem el nom del Senyor damunt la mà⁶⁹ i serem fidels a la nostra aliança amb Déu, perquè la Corona d'esplendor d'aquest país, que els enemics de la Torà han deslluït ignominiosament, torni a lluir com abans. Qui es preocupa més de la vera Torà que vosaltres? Qui us passa al davant d'entre el poble de Déu? Heu de ser vosaltres els capdavanters; nosaltres us seguirem a cuita-corrents. No ens aturarem fins que els vostres fills i els nostres prenguin de nou possessió de l'heretatge dels nostres pares que Moisès i els primers profetes donaren a llurs descendents fins a la darrera generació. Tingueu en compte que el vostre blasme produirà efecte en la gent del nostre país tant com en la del vostre. La niciesa s'aferra al cor de l'home,⁷⁰ però la vostra vara la n'allunyarà. La disciplina del Senyor redreçarà el poble i li durà benedicció tant a ell com a la seva posteritat. La recompensa que rebreu serà elevada, i la vostra acció acceptada com si haguéssiu ofert sacrificis damunt l'altar; la vostra eminència serà cada vegada més elevada i la vostra glòria enaltida amb fama i esplendor.

1. Salomó ben Abraham ben Adret	2. Issac ben Jucef ben Isai
3. Salomó ben Mossé	4. Jacob ben Hasday
5. Saltell ben Samuel ben Saltell	6. Zerahya ben Sésset Hen
7. Abraham ben Rovèn	8. Issac ben Todros
9. Samuel ben Jucef	10. Jacob ben Saltell
11. Saltell ben Issac ben Mossé Hen	12. Mahir ben Sésset Hen
13. Issac ben Mossé ben Saltell Hen	14. Mahir ben Abamari
15. Sulam ben Issac Hony (?)	16. Issac ben Salomó ben Abraham
17. Issac ben Samuel	ben Adret

Endreça: Als sants de l'Altíssim, l'eminència dels quals calcigarà lleons i dracs, als caps de les milícies d'Israel, a la santa comunitat de Montpeller, que Déu els ajudi!

69. Són mots d'Is 44:5. Aquí volen dir: «Assumirem la nostra responsabilitat.»

70. Cf. Pr 22:15.

Doc. 21 [39]

[Nota d'Abamari ben Mossé]

En arribar aquest escrit,⁷¹ el prohoms que el dugué⁷² me'l lliurà a mi i al patrici mestre Todros de Belcaire, tal com li havia estat manat, perquè l'obríssim i el llegíssim ensems abans de posar-lo en mans de tota la comunitat. Si trobàvem que els mots que contenia serien escoltats favorablement pels prohoms de la nostra comunitat, havíem de fer-los sabedors del contingut del document; si no, havíem de guardar-lo i de mantenir-ne secret el contingut. Tot i que cal creure que el missatger acomplí la missió tal com li havia estat encomanada i que «l'uixer d'un tribunal és tan digne de crèdit com dos testimonis»,⁷³ nosaltres no vam gosar obrir el document, ans vam demanar al missatger que l'obris ell, i llavors vam llegir i examinar atentament cada un dels seus mots. Les seves paraules foren mel a la nostra boca. Tanmateix, vam determinar de retenir la lletra un parell de mesos, fins que n'haguéssim considerat bé tots els detalls i sabéssim quina seria la reacció dels singulars de l'aljama. L'eminent patrici Todros ben Judà de Belcaire va sondejar alguns membres sobre aquest tema. I també jo vaig arriscar-me a assabentar-ne els principals prohoms de la comunitat, als quals va plaure el contingut de la lletra, bo i dient que aquest document era una bella i reeixida exhortació. Vam convocar, doncs, una assemblea el dissabte del mes d'Elul de l'any 5064,⁷⁴ per tal d'aplegar tots els prohoms de la ciutat a la sinagoga i de llegir-los la lletra.

Però vet aquí que el dia abans del dissabte en què havíem de fer la reunió, va venir a veure'm un dels savis, mestre Jacob ben Mahir,⁷⁵ i em va preguntar que no insistís

71. El document 20 [38].

72. Mestre Mardohay de Barcelona.

73. No dubten que el missatger fa el que li han dit que fes, i que és digne de crèdit, com els invita a creure-ho la citació de TB *Bava Qama* 112b.

74. Del 3 al 31 d'agost de 1304. Es devia tractar del darrer dissabte del mes d'Elul, que fou el 29 d'agost, perquè més endavant (vegeu la nota 87) diu que s'acosta *Sukot*, la festa de les Cabanelles, el començament de la qual es va escaure aquell any el 15 de setembre. Si la lletra arribà a Montpeller un parell de mesos abans, devia ser cap a la darrera de juny o a la primeria de juliol de 1304.

75. Jacob ben Mahir (ca. 1236-1306), matemàtic i astrònom de primera magnitud, i prolífic traductor d'obres de ciència de l'àrab a l'hebreu, nasqué a Marsella, però visqué una bona part de la seva vida a Montpeller. Pertanyia a la cèlebre família dels Tibon i era conegut també amb el nom de Profeït Tibon. En els temps de la disputa que aquesta correspondència reflecteix devia ranejar a la setantena; per això, Abamari ben Mossé el tracta d'ancià (unes línies més avall en aquest text). Hi ha una notícia bibliogràfica molt completa en: E. RENAN, *Les rabbins français du commencement du quatorzième siècle* (Extrait du

en aquest tema, car ell no acceptaria de posar en obra ni tan sols una de les diverses decisions que la lletra aconsellava de prendre. I va parlar llargament, cercant arguments i pretextos per sostenir les seves intencions. Però jo li vaig dir: «Les teves paraules i la conseqüència que cal treure'n em colpeixen d'admiració: el que veig i sento em deixa bocabadat. Que no vas ser tu un dels primers a qui vaig assabentar del contingut de la lletra? Car un savi i ancià com tu havia de ser el primer en tota acció santa i en la benedicció del sacrifici.⁷⁶ Em vas respondre d'una manera categòrica, tot alçant la mà dreta i la mà esquerra, i jurant per Aquell que viu eternament, que aquesta exhortació era bona i pertinent, i no mancava de cap ingredient. La proposta era prou adequada per ser acceptada i per passar de les paraules als fets. Però ara, quin vent t'ha fet girar? Per què vols desbaratar aquesta excellent proposta? És que t'estimes més d'escoltar aquests avalotadors que parlen amb odi i hostilitat? O és que estàs gelós? Déu no vulgui que tot plegat no et sigui un escull contra el qual topis, puix que tothom qui transgredeix un límit o impedeix l'assoliment d'uns acords es fa responsable de la maldat de molts.⁷⁷ I això no seria bo per a tu ni per als teus consemblants, més que més perquè ara et fas enrere i dius no després d'haver dit sí. Pren consell del teu Creador. No vulguis ara enderrocar el que ja havies bastit. No escau a homes savis d'anullar els acords i de desbaratar la decisió de la majoria, dient que cal deixar les coses tal com estaven. Això no ho faria ni el més plebeu dels homes.» Aquestes són les paraules que li vaig adollar; però no les volgué admetre.

Llavors vaig saber que el seu parent, mestre Judà ben Mossé Tibon, l'havia dissuadit de complir el seu propòsit i de donar cap al que havia estat el seu primer bon pensament, fins a un punt, que em va parlar durament, instant-me a amagar l'escrit i a deixar córrer l'afer, com si mai no hagués existit; en una paraula: a matarlo. Li vaig respondre que això no ho faria de cap manera, per res del món. Ai de mi, si ho feia així! Podria ser aquell error que esdevé transgressió insolent.⁷⁸ Em faria

tome XXVII de l'*Histoire Littéraire de la France*), París, 1877, p. 599-623; però vegeu també: H. GROSS, *Gallia Judaica*, p. 332-333. D'altra banda, cal assenyalar que J. Millàs i Vallicrosa edità els textos hebraic i llatí, acompanyats de la traducció catalana i d'un pròleg, d'una obra astronòmica d'aquest autor: Profeït TIBBON, *Tractat de l'assafea d'Azarquiel*, Barcelona, 1933 (Biblioteca Hebraico-Catalana, vol. IV).

76. Són mots al·lusius a 1Sa 9:13. Saül, cercant les someres de son pare esgarriades, arriba prop del lloc on hi ha Samuel, el vident que l'ha d'aconsellar, i havent demanat a unes noies on era, aquestes li responen: ... *entreu al poble i aneu-lo a trobar abans no pugui al turó a menjar l'àpat sagrat. La gent no començarà fins que ell arribi, perquè és ell qui ha de beneir la víctima.* Abamari esperava aquest mateix efecte de l'acció de Jacob ben Mahir.

77. Cf. TB *Shabat* 110a, M *Avot* V, 18.

78. M *Avot* IV, 13: «Diu rabí Judà: Sigues amatent en l'estudi, car errar en la interpretació d'un text et pot ser comptat com una transgressió insolent. Diu rabí Simeó: Hi ha tres

pecar contra Déu i mentir-me a mi mateix. Per tres raons podria rebre un càstig, com el profeta que s'absté de profetar o desatén les paraules d'un altre profeta:⁷⁹ la primera, per l'afer de què tracta l'escrit; la segona, per qui el tramet; la tercera, per aquell a qui és tramès. Per raó de l'afer, perquè la intenció del text inscrit en el document és divina, en voler defensar la Torà, circumint-la amb una tanca; si aquestes coses no haguessin estat ja escrites, algú les hauria d'haver escrit. Per raó de qui el tramet, perquè és la santa comunitat i els elegits del Senyor que hi ha a Barcelona, la ciutat, cap a la qual tothom s'encamina, fonament i clau de volta [del poble d'Israel], saviesa i riquesa aplegades en un sol lloc. Per raó d'aquells a qui l'escrit és tramès, que són els nobles que habiten en tendes plantades pel Senyor⁸⁰ en l'escola de Sem i Éber, en els portals d'aquesta ciutat de Montpeller, que excel·leixen en l'estudi de la jurisprudència religiosa i, Coronats amb la Corona de la Torà, gaudeixen d'una bona fama.⁸¹ Aquestes tres serioses raons em van colpir i no em van deixar que decantés els meus passos del camí. A més d'aquests motius, jo ja havia encercat què pensaven d'aquest afer alguns prohoms importants de la nostra comunitat i m'havia adonat que la majoria d'ells coneixien l'exhortació⁸² i l'aprovaven. Així, doncs, no vaig voler fer cas [del que m'havia dit mestre Jacob ben Mahir] i vaig celebrar l'assemblea l'endemà, el dia que ja havia estat fixat, i no pas en cap altre termini.⁸³ Confiava que Déu faria que el mèrit de la comunitat i de llurs avantpassats els ajudaria.⁸⁴ Fent el que m'havia estat encomanat de fer, vaig evitar d'esdevenir culpable. Si algú protestava i entrebancava l'actuació dels altres, potser se'n penediria i Déu faria que escoltés les paraules dels seus companys. Vaig ordenar, doncs, el bidell de cridar tots els prohoms importants perquè assistissin a l'assemblea dels principals de la comunitat. En van venir uns quants, però els altres no van poder assistir-hi per diverses raons. Vaig llegir-hi la lletra en presència de tots. El resultat d'aquesta lectura va ser que tots fórem unànimes a acceptar el contingut de la lletra com si hagués estat tramesa per Moisès des del Sinaí. A tots se'ns va illuminar el rostre d'alegria en sentir aquelles paraules i ningú no va protestar, llevat de mestre Ja-

corones: la Corona de la Torà, la Corona sacerdotal i la Corona reial; però la Corona d'una bona fama excel·leix sobre totes elles.»

79. Cf. *M Sanhedrin* IX, 5.

80. Imatge manllevada a *Jt* 8:11 i *Nm* 24:6 (aquest darrer verset interpretat com ho féu Saadia Gaon, que prengué *ahalim* en el sentit de «tendes» (*ohalim*), com indica David Quimhí en el seu diccionari, s. v. אהל).

81. Vegeu la segona part del text misnaic citat a la nota 78.

82. L'escrit tramès per la comunitat de Barcelona.

83. Vegeu la nota 74.

84. Cf. *M Avot* II, 2.

cob ben Mahir, que es va exclamar amb fort enuig: «Què té a veure ell⁸⁵ amb nosaltres? No ha establert Déu una frontera entre les nostres terres i les seves? No som tinguts d'escoltar el que diuen!»⁸⁶ Li vam donar proves clares per refutar la seva protesta; però no vam reeixir a fer-les-hi entendre. Vam sortir de l'assemblea en un estat de confusió. Després, aquell savi anà a parlar amb els seus amics i familiars, i amb alguns dels prohoms importants que no havien assistit a l'assemblea. I va exagerar les coses qui-sap-lo, fins a un punt, que per poc no arriben a formar un grup a part. La comunitat que estava unida per servir Déu com un sol home tenia ara disputes i raons que podien dividir el poble en dos. Vam decidir de no trametre cap resposta tova i general de la nostra comunitat a la de Barcelona només amb la intenció de defugir-nos d'ells honorablement. Aleshores jo i mestre Isac ben Avigdor i mestre Todros de Belcaire vam prendre el determini de deixar les coses tal com estaven, car s'apropaven dies festius, els de la Festa,⁸⁷ i tindriem lleure de parlar de l'afer assossegadament. Però jo i l'honorable mestre Todros de Belcaire ens vam adonar que calia escriure a la santa comunitat de Barcelona per tranquil·litzar-los i perquè no s'estranyessin del retard a rebre la resposta de la nostra comunitat, tot assabentant-los que no havíem volgut ensenyar llur lletra a la comunitat fins a haver aconseguit que volguessin fer el que era la nostra voluntat de fer.

Doc. 23 [41-42]

[De la comunitat de Montpeller a la de Barcelona]

Durant la Festa del mes d'Etanim⁸⁸ de l'any [50]65 del còmput [de la Creació]⁸⁹ vaig saber que un del grup dels nostres antagonistes havia escrit una lletra de resposta a la santa comunitat de Barcelona i que havia parlat confidencialment amb alguns membres amb la intenció que els prohoms de la [nostra] comunitat la

85. La comunitat de Barcelona.

86. D'aquestes paraules i de diversos altres llocs del *Minhat Quenaot* que reflecteixen la divergència entre el judaisme provençal i el català, M. Saperstein (a l'article citat a la nota 28 de més amunt) en treu la conseqüència que el context polític general, amb l'emergència del regne de França i les actuacions de Felip el Bell pel Llenguadoc, condicionaren totalment el comportament dels jueus de Montpeller, sobretot respecte als de Barcelona. La influència que Saperstein atribueix a aquest context em sembla exagerada.

87. La Festa, per excel·lència, és *Sukot*, la festa dels Tabernacles o de les Cabanelles. Dura del 15 al 21 de Tishrí (setembre-octubre). Vegeu la nota 74 de més amunt.

88. La Festa dels Tabernacles, que s'escau en el mes de tishrí, anomenat també etanim, segons 1Re 8:2.

89. Setembre de 1304.

signessin, tot dient paraules grosses contra la proposta de la comunitat de Barcelona, que ell considerava inescaient. Arborat d'indignació, em vaig aconsellar amb els prohoms que eren amb mi, els quals em digueren que m'afanyés a escriure una lletra de resposta a la venerable comunitat de Barcelona per fer-li l'honor que es mereixia i per explicar-li les raons per les quals la seva proposta no havia pogut ser posada en pràctica entre nosaltres, i [em digueren també] que la farien signar per alguns prohoms de la comunitat. I així ho vaig fer. Vaig compondre la lletra de mantinent i havent procurat que la signessin vint-i-cinc prohoms, tots dels més principals de la ciutat, la vaig trametre a Barcelona, perquè arribés abans que la dels nostres antagonistes. Heus-ne aquí el text:

Qui, veient aquests que s'afuen amb l'espasa i el llibre amb gran coratge,⁹⁰ semblants a àngels de Déu que anessin amunt i avall del cel, no li fa un salt el cor? Car fins i tot el cor d'un lleó es desanima i es fon dintre seu com si fos de cera, i els més valents obliden on tenen la mà. La veu de la crida ens deixondí; fou com si un foc devorador hagués entrat dins els nostres ossos i no s'apagués. Però no us penséssiu pas que vam anar a cercar aigua per apagar-lo. Per arribar a veure el marbre pur i de formar-nos un judici de les coses, ens cenyírem els lloms com un home i, escorcollant el nostre lloc amb llanternes,⁹¹ trobàrem, lloat sia Déu! que la majoria de gent del ramat d'Israel⁹² és prou entesa i només s'ocupa en coses pures.⁹³ Tots celebren les victòries del Senyor i segueixen els viaranys de llur cor. No s'han casat amb Gómer, filla de Diblaim.⁹⁴ Tots nosaltres estem joiosos i contents de les dones del llinatge d'Aaron i ningú no s'ha deixat seduir pel vi⁹⁵ ni s'ha ajuntat amb les filles de Javan,⁹⁶ que han estat mantingudes a dues mil colzades lluny,⁹⁷ sinó que cadascun s'ha posat al cap la Corona de la Torà i dorm en llit de ferro. El seu cor se sent ferm i confia que els seus peus no trontollaran. Sap menjar la fruita i llençar l'escorça, i estellar amb maces i tascons els qui escriuen acusacions contra els carros divins.⁹⁸

Quan el Mestre, mostrador de justícia, actuà [contra els adversaris],⁹⁹ sos-

90. La proposta d'acció de la comunitat de Barcelona.

91. Mots de So 1:12.

92. Mots d'Ez 45:15.

93. En l'estudi de la Torà i no pas de la filosofia.

94. Cf. Os 1:3 i Gn 10:2.

95. Cf. TB *Sanhedrin* 106a.

96. La filosofia grega.

97. Del lloc de seducció de la filosofia grega. Cf. TB *Sanhedrin* 106a.

98. Els doctors del Talmud.

99. Quan Maimònides defensà el judaisme contra els adversaris del seu temps.

pesà i inquirí les coses per tal de reparar-ne les esquerdes i aixecar un baluard i unes muralles al voltant de la Torà. Ell és el riu, les aigües del qual han estat fecundes i s'han multiplicat; un riu, els braços del qual alegren les ànimes i fan que s'envolin cap als éssers de dalt¹⁰⁰ com si tinguessin ales. Déu l'escollí; ell és el sant de la vara que floreix;¹⁰¹ ell és qui il·luminà l'orient amb un sol set vegades fort. Lluità contra Aristòtil i els seus seguidors,¹⁰² que creien en l'eternitat del món, negaven l'existència de miracles, disminuïen la [divina] imatge i refusaven de creure en la providència i d'escoltar Déu. Estudià a fons llurs llibres per tal de rentar i de blanquejar llurs set abominacions,¹⁰³ i destruir i fer morir les set plegades. Posà llurs opinions en el gresol de la seva intel·ligència per fer fugir xisclant com un cérvol els provocadors que ataquen els principis de la religió. Tot ho sospesà en el plat de les seves balances. En resum: no hi ha entre nosaltres gens d'oli perfumat que s'hagi malmès;¹⁰⁴ si a algú li van pel cor aquestes idees, els seus llavis no les profereixen.

Així, doncs, ens vam afegir a la indagació amb el cor ple de zel. Sabíem que el clamor no era pel nostre territori, car per bé que no sigueu profetes, sí que sou fills de profetes, coneixedors del dret i la justícia. Déu nos en guard de sospitar dels qui són innocents i d'allargar-nos de paraules fins a un punt, que això fos un obstacle que ens fes trontollar. Estem segurs que d'homes grans com vosaltres no rebrem cap injúria. Altrament, això seria una gran desgràcia. Però ha arribat a orelles vostres —com hem sentit i hem vist avui, i n'hem restat aclaparats— que en alguns llocs hi ha homes que galegen de les ciències [profanes] i s'ocupen en somnis i vanitats. S'han allunyat de l'esplendor de la vera creença, i quan algú d'ells se n'adona sent buidor a l'ànima. Però molts dels qui estan amb ells els donen suport, caminant a poc a poc, a llur costat, estudiant llurs llibres, bevent del que raja de llur ploma, i adelitant-se en llurs paraules talment com si fossin dolços. Hem vist pel vostre escrit, que diu les coses tal com són, que us heu aïrat contra ells i heu tret de la beina l'espasa del vostre bell parlar. Però, què els podem fer? No estan sota el nostre domini i entre ells i nosaltres hi ha una separació, com un gran riu o una llarga distància.

100. Els àngels.

101. Al·lusió a la vara d'Aaron (*cf.* Nm 17:20).

102. Maimònides féu entrar Aristòtil en el judaisme més aviat per la porta gran, però Abamari creu el que vol creure.

103. Dissimulades darrere la citació d'un verset bíblic (Pr 26:25), les set abominacions són probablement les set arts liberals (trivi i quadrivi), eines de tall d'aquella escolàstica que els cristians feren servir abundantment, durant segles, en les polèmiques contra els jueus.

104. *Cf.* Coh 10:1.

No tenim ni la vara ni la corretja a les nostres mans, ni tan sols per maleir-los.¹⁰⁵ El Senyor enderroca les cases dels descreients. La força per castigar el qui proclama la seva descreença només la tenim als llavis. Déu sap prou bé que el nostre cor es marfon en sentir els crits de llur multitud. Se'ns remouen les entranyes. Estem convençuts que l'afer d'aquesta gent és amarg i dolorós, i que sembla com si les paraules del Decàleg no anessin dirigides a ells.

Les paraules que surten de la vostra boca són plaents. Els vostres mots són com nèctar més dolç que la mel i més fort que un lleó. De la vostra reprovació, en farà cas el qui sembla que de res no té por, i infondrà temor a tots els rebels. Les vostres paraules de saviesa guareixen la pesta i el mal caduc, i són com un bàlsam per als mals de l'ànima. Quan la vostra reverència serà a la nostra terra i la vostra excel·lència dins el nostre terme, tot arbre, fins i tot el bord, donarà fruit. Car el foc del vostre zel s'estendrà i cremarà els arços de les vinyes, separarà els rebels i els transgressors, que sentiran terror i esglai. Llurs fonaments són d'argila i seran consumits en el xeol.¹⁰⁶ Llur ombra s'esvairà, quan el foc els despertarà, quan sentiran la reprensió dels sants de l'Altíssim,¹⁰⁷ entremig dels quals hi ha un àngel vetllador.¹⁰⁸

Quant a l'estudi de la filosofia dels llibres grecs, trobem que la vostra proposta és bona i les coses que dieu són correctes. Tot i que nosaltres no hem de menester cap cosa, baldament fos només un encanyissat, perquè som com vosaltres i el nostre jardí de les nogueres està envoltat de lliris com el vostre,¹⁰⁹ la proposta feta serà, tanmateix, d'una gran utilitat, i apta a ser acceptada com si l'hagués dita Josuè als ancians.¹¹⁰

Sapigueu, doncs, que rebérem amb goig la vostra estimada lletra, que fou acollida amb gran amor i cordialitat. Convocàrem una reunió de la comunitat i els la llegírem. Se'ns va aclarir la cara a tots en veure la resplendor del vostre escrit. Vam pensar: La lletra dels prohoms [de Barcelona] demostra veritablement llur intel·ligència; apar que siguin lleons, herois dels temps antics en tots i en cadascun dels preceptes. Ningú no hi féu cap objecció, fora d'uns quants singulars de la comunitat que no n'estigueren satisfets. Els suplicàrem que restessin amb nosaltres. Però van voler fer passar llurs opinions per la prova del gresol,¹¹¹ i per

105. No tenim prou força ni poder per excomunicar-los.

106. Mots de Sl 49:15, el sentit dels quals és, aquí, obscur.

107. La comunitat de Barcelona.

108. Al·lusió a Salomó ben Adret?

109. Mots de Ct 6:14 i 7:3.

110. M *Avot* I, 1.

111. Van voler exposar-les davant la comunitat.

més que refinàrem la qüestió, l'esforç per apaivagar-los fou en va. Les coses esdevingueren embrollades en barrejar-s'hi altres assumptes i encara no hem aconseguit que l'eix del nostre pensament sigui prou acceptable. No hem pogut portar l'acord a acompliment definitiu. Però tenim els ulls girats vers el Senyor. Ell ens guiarà pel camí de la perfecta Torà, ens salvarà d'esgarriar-nos i ens permetrà de caminar amb pas segur. Déu, que és bo, ens serà propici.

1. Isac ben Avigdor
2. Saul ben Salomon
3. Salomon ben Asser
4. Juda ben Mossé ben Isac
5. Jacob ben Simon
6. Halafta ben Abraham [d']Avinhon
7. Mordacay ben Jacob [d']Avinhon
8. Samuel ben Abraham [o ben Abamari] [d']Avinhon
9. Salomon [o Salamias] ben Judà [de] Lunel
10. Simon ben Jossé [de] Lunel
11. Isac ben Judà [de] Lattes Leon
12. Isac ben Mossé ben Judà
13. Sulam ben Abamari [o ben Mayr]
14. Mossé ben Abraham
15. Halafta ben Abamari
16. Salomon ben Jacob
17. Salomon ben Nahmias [d']Avinhon
18. Salomon ben Mossé
19. Guersom ben David [o ben Judà]
20. Saul ha-Cohen ben Saul ha-Cohen
21. Judà ben Josua
22. Jacob ben Josua [Vidas de Nimes]
23. Josua ben Rubén [*anomenat també* Dieulosal de Milhau]¹¹²
24. Jecutiel ben Sulam [o ben Samuel, o ben Mossé]
25. Abamari ben Mossé ben Jossé

112. I no pas el grotesc *Don Diavolo* (!) que hom suggeria en: E. RENAN, *Les rabbins français...* p. 665. Dieulosal no és sinó la traducció literal de Josua.

Doc. 39 [58]

[De Jacob ben Mahir a Salomó ben Adret]

En veure el savi mestre Jacob ben Mahir que mestre Salomó ben Adret, que Déu el guard! continuava tenint la ferma intenció de fer passar en acte el seu lloable pensament, determinà de trametre-li una lletra, en la qual l'acusava de dir coses contra els comentaris que fa el mestre Moisès [ben Maimon], de beneïda memòria, sobre la qüestió del Carro. El Déu dels déus sap prou bé que [mestre Salomó] és un bon coneixedor de l'excel·lència de mestre Moisès, de qui tots ens nodrim, i un admirador de la seva doctrina. Heus aquí la còpia de la lletra:

Vine dels quatre vents, oh esperit, surt per les esquerdes de les roques i desvetlla els qui jeuen a la pols, alena sobre ells i desperta els qui dormen a Hebron, a la cova, perquè puguin passejar pel camp.¹¹³ Moisès i Samuel aniran davant nostre;¹¹⁴ els nostres sentinelles alçaran la veu tots junts tan bon punt reposi l'esperit damunt d'ells. S'aixecarà una gran multitud i seran jutges entre nosaltres, i decidiran per quin camí passa l'esperit de Déu. De tant enllarganyats, els nostres ulls no hi veuen i els nostres cors no entenen res. Com heu pogut dir que som savis i que ens hem posat per Corona la Torà del Senyor i la ciència grega, i tota altra ciència i coneixença, i que ens hem compost amb or i plata? Si [ara resulta que] hem refusat la paraula del Senyor, quina ciència podem tenir? Les muntanyes han sentit la nostra renyina i els fonaments de la terra han escoltat les nostres paraules.¹¹⁵ On és la rigorosa prohibició de llegir els llibres de ciència, és a dir, de física i d'astronomia, i el manament d'allunyar-nos-en? Que no hi ha, entre aquests llibres, obres escrites específicament per rabí Aquiva i per rabí Eliézer el Gran, que foren grans doctors del temps de la Misnà?¹¹⁶ És que t'aïres i t'enutges contra ells també? Els tens aversió? Tu mateix has dit que als teus ulls menyscaben la Torà tots els qui s'ocupen en l'estudi d'aquests temes, i que són uns idòlatres i uns farsants. Si la cosa fos com dius, per què aquests estudis haurien de ser

113. Al·lusions als patriarques enterrats a la cova del camp de Macpelà, a Hebron, camp per on Isaac *passejava* en arribar Rebeca de la ciutat de Nahor. Cf. Gn 23:17-20, 24:63, 49:30.

114. Mots de Jr 15:1, que aquí semblen al·ludir a Mossè i Samuel ibn Tibbon, familiars de Jacob ben Mahir.

115. Cf. Mi 6:2.

116. Vegeu els capítols III-VIII del midraix *Pirqué de-rabí Eliézer*, on es veu palesament que els antics doctors de la Misnà tenien coneixences astronòmiques força desenvolupades. A rabí Aquiva, d'altra banda, hom li atribueix el *Séfer Yēširà*.

permesos als qui ja tenen seixanta o setanta anys? El qui fes això se n'hauria d'averkonyir i tenir-ne l'ànim ben torbat: hauria passat tota la vida practicant la bondat i la virtut, càndid i pur, i al capadavall, potser als vuitanta anys, es tornaria un saduceu¹¹⁷ i en lloc de conviure amb la dona de la seva juvenesa¹¹⁸ preferiria cohabitar amb Timnà, la concubina, per engendrar un amalequita.¹¹⁹ En el temps de la vellesa les seves dones li decantarien el cor i li farien vomitar el que s'hauria empassat [de jove], gitant tot el bon oli acumulat.

D'altra banda, he sospesat la teva opinió i m'he adonat de la teva intenció, que altra no és sinó d'abandonar del tot l'estudi de les ciències, d'arraconar-les perquè llur nom no sigui ni esmentat damunt la terra. Manta vegada els has fet ultratge, i als qui les conreen els has dit que eren uns moabites,¹²⁰ i que s'havien fet un Nibhaz i un Tartac, com la gent d'Avà;¹²¹ i que adoraven Nehuixtan.¹²² En la teva primera lletra vas obrir solcs ben llargs a l'esquena¹²³ del Mestre [Moisès ben Maimon], dient que els seus comentaris sobre el Carro de la visió d'Ezequiel eren comentaris sobre un carro «que sotraguejava». ¹²⁴ És que el Mestre no va escriure en el seu llibre¹²⁵ que «el sentit d'aquesta història podria ser un altre i hom pot haver volgut dir una cosa ben diferent», és a dir, que no fos possible d'explicar el veritable sentit ni fos el que sembla insinuat? Aleshores, quina contradicció hi hauria entre el comentari del Mestre i els principis de la Torà? Si tu, senyor, en confegeixes bé els mots i els versets d'acord amb el que veuen els teus ulls, també reconeixerem que allò que la teva habilitat n'haurà sabut extreure és un dels setanta sentits que té la Torà, posat que no t'hagis desviat del camí dret.¹²⁶ El secret meravellós, amagat i segellat, que hi ha en la visió

117. Vegeu la nota 4 de més amunt.

118. L'estudi de la Sagrada Escripura i del Talmud.

119. Cf. Gn 36:12. Timnà fou concubina d'Elifaz i mare d'Amalec, l'etern enemic d'Israel en la literatura rabínica. Aquí al·ludeix a la filosofia grega.

120. Vegeu el context de la nota 54 de més amunt.

121. Colons de Babilònia implantats a Samària que no coneixien el Déu d'Israel i adoraven ídols, entre els quals ídols Nibhaz i Tartac, segons que explica 2Re 17:31.

122. La serp d'aram que Moisès havia fet i que era adorada pels israelites encara en els temps d'Ezequies, que la destruï (cf. 2Re 18:4).

123. Mots de Sl 129:3.

124. En els primers capítols de la part III de la *Guia dels Perplexos*. El Carro de la visió d'Ezequiel era, per a Maimònides, la cosmologia. Per als cabalistes, sota la influència dels quals devia estar Salomó ben Adret, era tota una altra cosa: el món místic de les deu *sefirot* (veg. Mossé ben Nahman, *El llibre de la Redempció*, p. 134 i 152).

125. En la introducció de la tercera part de la *Guia*.

126. És a dir: si tu comentaves a la teva manera la visió del Carro reportada per Eze-

del Carro, serà revelat als qui viuran en la presència del Senyor en els temps esdevenidors;¹²⁷ però en aquest món ningú no el pot descobrir ni conèixer-lo clarament.

Les nostres paraules no revelen cap secret de la Torà, segons el teu parer.¹²⁸ Si et deien que hi ha gent que nega els principis de la religió, el que hauries de fer és de sospesar les coses i no pas d'acceptar aquesta acusació i d'aplicar-los les regles més estrictes sense haver fet moltes inquisicions i recerques. El testimoni d'un sol individu no és suficient per dictar sentència, per més que sigui un dels grans savis de la seva generació.¹²⁹ Si has volgut aixecar la mà contra el rei ancian¹³⁰ per rebaixar-ne la seva grandesa, tot i que tu ets el més gran d'aquesta generació i la teva saviesa i doctrina s'enfilen molt amunt,¹³¹ no és veritat que els savis que et precediren reconegueren la seva ciència i la seva fe, i enaltiren la seva excel·lència? Fou una persona conspícua en la cort del rei,¹³² i la seva anomenada arribava a totes bandes. Recordo que en la meua juvenesa vaig ser a Castell de Lunel,¹³³ d'on es difon el coneixement de la Torà i l'estudi del Talmud, i allí llegien el seu llibre en certs dies assenyalats.

El savi que t'ha assabentat d'aquestes coses,¹³⁴ calia que et digués també que tenim avantpassats comuns. El nostre senyor i gran rabí, mestre Sulam,¹³⁵ i els seus fills i gendres, foren nobles patricis d'aquesta terra i columnes del món, i

quiell, nosaltres també acceptaríem el teu comentari. Hi ha setanta maneres d'interpretar la Torà segons una tradició rabínica.

127. En els temps messiànics.

128. En el doc. 7 [25, línies 67 ss.], Salomó ben Adret diu a Abamari que no són prou intel·ligents per descobrir aquests secrets.

129. Calen, com a mínim, dos testimonis (cf. Dt 19:15 i TB *Bava Batra* 31b).

130. Jacob ben Abamari Anatolio. Vegeu el doc. 68 [87], notes 215 i 216.

131. Són mots inspirats en Ez 41:7.

132. Jacob ben Abamari Anatolio visqué a la cort de l'emperador Frederic II a Nàpols, on col·laborà en la traducció de diverses obres de l'àrab i on mantingué lligams d'amistat amb Miquel Escot, que morí vers el 1236 (cf. D. Abulafia, *Frederick II: A Medieval Emperor*, Oxford, 1992, p. 255).

133. La vila de Lunel és anomenada tot sovint *Migdal Lunel* en textos hebreus medievals.

134. Abamari de Lunel.

135. Mestre Sulam (Messullam en l'original hebreu) és el rabí Messullam esmentat per Benjamí de Tudela, vers la segona meitat del segle XII, com un dels personatges més importants de la comunitat de Lunel (vegeu el *Libro de viajes de Benjamín de Tudela*, traducció castellana de J. R. Magdalena Nom de Déu, Barcelona, 1982, p. 55). Sembla que Jacob ben Mahir n'era descendent per part de mare.

van créixer junts amb el meu avi i el meu besavi,¹³⁶ els quals traduïren molts llibres de ciència a llur requesta,¹³⁷ com indiquen els pròlegs d'aquestes obres. Havent estat ells els qui permeteren que la ciència entrés en la comunitat, qui pot ara gosar prohibir-la-hi? Si ells la van considerar pura, qui pot ara declarar-la impura? Fins i tot el gran mestre Moisès ben Maimon, de beneïda memòria, li reté honor¹³⁸ tres vegades en les lletres que li va trametre; elogià les seves traduccions en gran manera i contà les seves lloances.

Quan en els llibres dels grecs hi ha res que tendeix devers l'heretgia, nosaltres sabem extreure el bàlsam d'enmig del verí.¹³⁹ També als ulls dels altres pobles, la nostra coneixença dels llibres grecs ens fa savis i entesos, i impedeix aquests pobles de dir que el nostre cor és buit de saviesa i d'intel·ligència. Cal que aprenguem les doctrines correctes dels gentils expressades en els llibres de ciència que ells han traduït a les llengües de llurs pobles, tot i que contenen punts de vista que semblen contradir llur pròpia fe religiosa. Cal honorar la ciència i els qui la conreen, sense demanar a quina religió pertanyen!¹⁴⁰ És que han canviat llur Déu gens per això? És que s'han decantat de llurs creences? Amb més força cal pensar-ho de nosaltres, que posseïm una Torà racional i en seguim els camins. Ella ens protegeix i ens salva,¹⁴¹ i ella els reprèn obertament amb una resposta decisiva en la qüestió de la creació del no-res i de la providència.¹⁴² Aquells llibres de ciència contenen coses que cal ensenyar fins i tot als petits. No hi ha ningú al país que consideri les històries de la Torà com alegories

136. Samuel i Judà ibn Tibon.

137. Judà ibn Tibon, per exemple, en el pròleg amb què encapçalà la traducció hebrea dels *Deures del cor* de Bahya ibn Pacuda, diu que Messulam ben Jacob li demanà que l'hi traduís. És, d'altra banda, per l'interès demostrat pels prohoms de Lunel que Samuel ibn Tibon traduí la *Guia dels Perplexos* de Maimònides.

138. A Samuel ibn Tibon.

139. Cf. TB *Haguigà* 15b, on hom dóna per bo l'estudi de la Torà amb un rabí entacat d'heretgia, considerant que el deixeble sabrà menjar la fruita i llençar-ne els pinyols.

140. Val la pena de remarcar aquesta frase, bell exemple de tolerància religiosa i d'amor a la veritat, que també havien estat expressats per altres savis jueus, cristians i musulmans: «Cal acollir la veritat qui que l'hagi dita» (Maimònides al capdavant del pròleg a *Els vuit capítols*); «Omne verum, a quocumque dicatur, a Spiritu Sancto est» (Tomàs d'Aquino, *De veritate*, q. 1); Avicenna i Al-Farabi digueren coses semblants.

141. Cf. TB *Sotà* 21a.

142. La Torà reprèn, corregeix, els savis en la qüestió de la creació del no-res i en la providència de Déu envers els individus, dues teories atacades per certs filòsofs, atacs que la Torà rebutja a ulls veients.

que ens hagin de fer descreure llur sentit literal, car traspassarien els límits.¹⁴³ Si algú ho feia, tot Israel es congregaria i l'arrossegaria amb cordes.¹⁴⁴

Jo no sóc d'aquests, ni tinc res a veure amb llurs aldarulls i llurs avalots. Tot-hom sap que no acostumo a mesclar les opinions de la Torà amb les dels [savis] grecs, ans he posat ratlla entre la Sagrada Escripura i llurs llibres. Ningú, fins i tot si el seu zel cremava com un incendi,¹⁴⁵ no pot acusar-me d'haver tret mai un sol verset del seu context. Per més que les meves mancances són molt grans respecte als meus mestres, m'he assegut als peus dels més grans d'aquesta generació i el meu cor no ha estat seduït per la dona cusita amb qui em vaig amullerar,¹⁴⁶ sinó que he vigilat tothora les portes de la Torà. Encara que no siguin els llibres grecs el fonament damunt el qual em recolzo, tampoc no els rebutjo, car hom hi troba elements per posar en clar moltes històries, el sentit literal de les quals és incongruent o estrany, i fa que els pobles se'n riguin. Si hi ha algú que sap explicar-les d'una manera adient i acceptable, hem de saber-li'n grat, sempre que no es desviï de la veritat. El qui les escolta sap triar quina és lícita i quina no.

I tu, senyor, vas fer com aquell que no hi és i no ens respongueres quan t'exposàrem la nostra causa; no mostrares cap interès per les nostres paraules. Trigares a honorar-nos amb la teva resposta, com si haguéssim demanat la satisfacció d'una ofensa,¹⁴⁷ Déu nos en guard! Fa temps que coneixem les nostres mancances i la nostra poca intel·ligència. En la lletra que ens vas trametre deies que ja no volies saber res més d'aquesta qüestió, com si te n'haguessis desentès, però després has anat estirant la corda pels dos extrems, ara d'ací ara d'allà, fins a un punt, que no sabem quin és realment el teu parer. Si la teva intenció és de sembrar el pànic en el campament,¹⁴⁸ això no està bé. Si entre vosaltres no hi ha ningú que s'ocupi d'aquestes ciències, ans tothom estudia i debat només el llibre de la Torà, el que hauríeu de fer és pregar perquè la nostra sort fos com la vostra! Ja sé que m'he excedit de paraules, m'he ficat on no em demanaven, he respost als qui no em consultaven. Qui sóc jo per cridar el rei¹⁴⁹ i parlar tan llar-

143. Els límits fixats per la tradició dels nostres avantpassats.

144. Mots de 2S 17:11-13.

145. Mots de Sl 79:5.

146. Moisès fou criticat per Maria i Aaron per haver-se casat amb una dona cusita (*cf.* Nm 12:1). Però sota la imatge de la dona cusita, tot fa creure que l'autor de la lletra al·ludeix a la ciència i la filosofia gregues.

147. Traducció conjectural.

148. En les comunitats jueves, emprant mots de Jt 8:12.

149. Són mots de 1Sa 26:14. El rei és, aquí, Salomó ben Adret.

gament? Vaig pujar a la muntanya de la ira i de la sang¹⁵⁰ i vaig ser pres d'esglai. I em sento obligat a escriure de por que el foc no s'abrandi i cremi fins i tot el que no hauria de cremar. Ets tu, senyor, qui hauries de dictar sentència en aquest afer per tal d'extingir el foc amb paraules de pau que eliminin les causes del conflicte. Per això em prosterno davant teu i et suplico que com un rei just em perdonis tot el que he dit i consideris la bondat de la meva intenció com un atenuant. Qui podria contar, senyor, la teva eminència? Per més que s'hi esforçés, pecaria de curt i mancaria de mots. Es fatigaria l'home de cor savi que volgués expressar tota l'alta de la teva doctrina, i no aconseguiria de dir-ne totes les lloances...¹⁵¹

Doc. 61 [80]

[De Salomó ben Adret a Abamari ben Mossé]

Aquesta és la resposta del Mestre sobre el motiu del retard a respondre als nostres escrits. Es disculpa dient que havia hagut de fer llit per l'extrema feblesa que la gravetat de la malaltia li havia provocat. Beneït sia Déu que l'en salvà, que Ell li doni llarga vida i benestar. Heus aquí el text de la lletra:

Cal que doni el meu primogènit en rescat de la meva rebellia¹⁵² o que ofereixi un vedell i un moltó gras en holocaust pel que em ve al pensament, o bé que porti un tribut al Déu temible, Roca meva, que dona al meu dolor el bàlsam que l'alleuja i em salva de la gola del lleó? N'hi haurà prou si li faig ofrena d'una balquena de nard o li porto davant seu torrents d'oli? Déu, beneït sia Ell, m'ha ajudat amb força en la meva malaltia. El seu amor ha estat un metge expert, que no se n'anà ni es retirà, ni estalvià el seu temps. Des de l'entranya de la mort escoltà la meva veu;¹⁵³ el vaig invocar i esdevingué la meva llum. Mentre se m'escapava l'ànima i em regirava en el meu llit de dolor, els meus íntims

150. Montpeller.

151. Faig gràcia al lector d'una dotzena de línies de lloances ditiràmiques inútils de traduir. Val la pena d'assenyalar que Jacob ben Mahir havia estat en relació amb Salomó ben Adret per altres coses, com veiem en el curiós dictamen I:395, en què aquest manifesta haver rebut l'aprovació del savi de Montpeller en la prohibició promulgada per ell a Barcelona del costum supersticiós de matar un gall per *Yom Kipur* i de penjar-lo amb uns quants alls a la porta de la casa on havia nascut un noi.

152. La malaltia és considerada com un càstig. Cf. Mi 6:7.

153. Cf. Jn 2:3.

em van dur les teves lletres, sabent que em farien reviscolar. Fou com si m'haguessin untat el cap amb perfum. Els teus mots guareixen i posaran, certament, remei a les meves xacres. De llavors ençà no he pogut encara anar amunt i avall com hauria estat el meu desig. Però en el meu cor ja hi ha la mateixa força que hi havia; encara sóc en el meu lloc. Respecte a l'opuscle,¹⁵⁴ tothom qui l'escolta en pren delit, com si passegés per un jardí; qui en llegeix els mots proclama la teva lloança arreu de la ciutat. El fet de no haver respost és degut als tropells que he sofert.

Sobre la queixa de l'honorable patrici,¹⁵⁵ de la qual m'assabentes, cal que et digui que m'ha sorprès i he pensat: Quin mal ha trobat en mi, quina culpa? L'escrit que em va trametre no me l'adreçà només a mi, sinó que em va incloure entre d'altres destinataris que l'havien de llegir. A causa de les meves nombroses ocupacions, que són més que no pas les d'ells, em vaig refiar de llur ajut. D'altra banda, hi ha hagut altres coses que han fet presa en les meves mans i els meus peus com un lleó, i llur jou m'ha subjectat fortament. Ja saps que no tothom té prou força per respondre als homes poderosos i nobles patricis, per satisfer les preguntes d'homes de rang. Quan arribà el seu escrit, fou com si un llibre i una espasa vinguessin dels sants de l'Altíssim, una carta oberta que mata el drac Tanín.¹⁵⁶ Tu has vist el que m'ha estat dut de Lunel, preciós com la lluna en el seu curs; he pensat que calia que m'aixequés del llit i que anés cap a alguna banda un moment per trametre'ls una resposta. Com podria acceptar de girar els ulls vers una altra cosa? Però quan les meves mans ja estaven ocupades escrivint, vaig recaure en la malaltia. Qui pot estar per respondre en el llit de dolor?

Pel que fa a l'eminent patrici, estic colpit d'admiració. Per què té aquest zel per nosaltres, o per Déu, que respon per mitjà del foc?¹⁵⁷ Que adreci el seu zel al foc que els necis escampen entre el poble, perquè s'acreixi la seva grandesa. Si és la glòria del Creador allò que cerca, per què vol que la nostra lletra li digui què ha de fer? Qui és mestre com ell, que pot decidir en qüestió de lleis i fins i tot

154. El *Séfer ha-Yaréah* d'Abamari ben Mossé, que aquest li trameté adjunt a la lletra. És un opuscle dividit en quinze brevíssims capítols i adreçat a sis prohoms de Barcelona (el nom dels quals no figura a l'endreça), publicat entre els documents 58 [77] i 59 [78]. Hi afirma que l'estudi de les ciències ja existia en l'antic Israel, del qual les agafaren, en part, els savis grecs, i fa llargues citacions de diversos autors jueus (Maimònides i David Quimhí, entre d'altres) que proven que abans d'estudiar la filosofia cal haver-se amarat de les ciències religioses jueves. La posició d'Abamari sembla moderada: el que cerca no és el rebuig de les ciències o de la filosofia, ans l'ajornament del seu estudi.

155. Jacob ben Judà de Belcaire. Cf. el document 60 [79, línia 5].

156. Cf. Is 51:9.

157. Cf. 1Re 18:24.

treure del país els fills inics? Diríeu que ara és l'únic que ha restat per prevenir any rere any, a plena veu, constantment, contra els esgarriats. Ell tot sol va al capdavant i rebrà la recompensa de tots. És que nosaltres hem defugit la nostra obligació d'advertir la colla dels pastors? No s'han aplegat al nostre voltant els homes humils¹⁵⁸ i ens han dit que som del Senyor?¹⁵⁹ I tanmateix, aquest es plany i crida amb veu de tro. Ai d'aquesta generació! La veiem com una bala que rodola damunt un vast terreny, i el cor de l'home com un ocell que s'ha fet unes ales i aleteja. I a l'home de Déu, per què se li ha agitat el cor com s'agiten els arbres del bosc, ell que discuteix amb els enemics davant la porta? Aquest és el portal del Senyor, que ens féu veure la seva glòria i la seva grandesa, en donar-nos la Torà en el Sinaí. Per què és anomenat Sinaí? Perquè allà tingué origen l'aversion [sinà]¹⁶⁰ que sentim a suportar el jou dels qui ens odien¹⁶¹ i la duresa amb què estem zelosos de la Torà del Senyor.

On ha anat l'home que era la clau de volta? Fou ell qui començà a bastir el [terraplè del] Milló¹⁶² i qui començà a destruir la fortalesa que havien construït els homes.¹⁶³ Fou ell qui començà a aspergir la farina més fina, el cabdill del poble, el noble mestre Todros.¹⁶⁴ Qui com el seu germà¹⁶⁵ podrà després d'ell ser fidel al que diu en els seus escrits? A Israel tothom l'hi ajudarà, tothom qui serà apte per combatre a favor de Déu, ensenyar als fills de Judà l'ús de l'arc i esbotzar portals de bronze.¹⁶⁶ Vam intentar d'endolcir l'amargor abans no es trenqués el fil de plata.¹⁶⁷ Però els causants de l'amargor s'hi rabegen encara, perquè els caps del poble no obren cap camí al Senyor ni frisen per la Torà. Els rics del

158. Salomó ben Adret emprà aquí el mot צנוות que, a més d'«humil», significa «modest» i «piados». Sens dubte enclou una al·lusió a TB *Quidushin* 71a, on aquest qualificatiu és aplicat a aquell que és apte per rebre el secret del nom de Déu de quaranta-dues lletres. Hasday Cresques també utilitzà aquest mot per indicar els individus excepcionals, coneixedors i transmissors dels secrets de la Torà (cf. W. Harvey, *Hasdai Crescas's Critique of the Theory of the Acquired Intellect*, Tesi doctoral, Columbia University, 1973, p. 242 i 362.

159. Cf. Is 44:5.

160. Cf. TB *Shabat* 89a.

161. Perquè els jueus acceptaren la Torà que els altres pobles havien rebutjat.

162. Per defensar la Torà. Cf. 1Re 9:15 i 24.

163. La fortalesa de les ciències profanes.

164. Todros de Belcaire ja era mort. Veg. la lletra 53 [72, línia 2] de Jacob ben Judà de Belcaire a Salomó ben Adret, datada el 31 de gener de 1304.

165. Jacob ben Judà de Belcaire.

166. Frases tretes de Dn 1:4, 2S 1:18 i Sl 107:16.

167. Cf. Coh 12:6. El «fil de plata» és el fil de la vida i, aquí, la promulgació de l'excomunió, que talla el fil, vital, que relliga l'individu amb la seva comunitat natural.

poble fan servir un munt de plata per a Baal¹⁶⁸ i arreu s'esgarrien en la interpretació de la Torà i ja no dissimulen ni de paraula ni d'obra, ans porten la madianita a la vista de Moisès¹⁶⁹ sense ningú que els destorbi o que jutgi aquest afer tan important. Qui es pot creure, encara que li ho contin, que el vedell¹⁷⁰ hagi esdevingut tot un brau i que als ulls d'ells el levita¹⁷¹ porti les vestidures del sacerdot? Han fet sortir de sota les ales de la Divina Presència nois que havien tot just deixat de mamar,¹⁷² nois consagrats a Déu, i que han rebut l'oprobri en lloc de la benedicció. Aquestes són les banyes que van dispersar els habitants de Judea¹⁷³ i no van deixar ningú per acomplir l'acció de gràcies en el Temple del Senyor. A dir veritat, això raneja a la idolatria. Són folls aquests i, d'aquesta idolatria, se n'han fet cordes.¹⁷⁴ Un dels habitants d'aquest país ens ha assegurat haver vist, a la darrera Pentecosta,¹⁷⁵ un dels seus conciutadans invitant cinc cristians,¹⁷⁶ en flagrant transgressió de la Torà, per atiar més la foguera¹⁷⁷ i la indignació. Que mori sol i que el lliguin a la columna,¹⁷⁸ puix que digué també que el Talmud li regirava l'estómac! Ha de consentir aquestes coses el qui està delerós per les paraules de Déu? No ha de proclamar contra ell la guerra santa? Aquests són gabaonites¹⁷⁹ i no pas israelites. Que siguin esborrats de la terra dels vius i que en congregar-se els israelites [en els temps de la Redempció] en siguin absents com si mai no haguessin existit! També afirmà davant nostre que hi havia l'home que malparlava de nosaltres i de la nostra doctrina a la comunitat, i que digué que allò que els nostres doctors, de beneïda memòria, havien

168. Els estudis filosòfics.

169. Cf. Nm 25:6.

170. El moviment racionalista.

171. Leví ben Abraham.

172. Exageració imposada per la utilització d'Is 28:9.

173. Les nacions poderoses que exiliaren els jueus. Cf. Za 2:2.

174. Objecte valuós utilitzat en la confecció de l'efod. Cf. Ex 39:3.

175. En hebreu: *Shavuot*, [la festa de les] Setmanes.

176. Probablement la invitació es refereix a l'assistència a l'ofici sinagoga. Les relacions entre jueus i cristians havien estat sovint força amicals en terres occitanes (cf. la conclusió de l'estudi de B. BLUMENKRANZ, «Écriture et image dans la polémique antijuive de Matfre Ermengaud», en: *Juifs et Judaïsme de Languedoc* [Tolosa de Llenguadoc, 1977], p. 315: «Le *Breviari d'Amor* [Besiers, 1288] est une preuve de l'absence de véritable haine en milieu populaire contre les Juifs, et de l'existence d'un commerce continu d'échanges amicaux en milieux intellectuels»).

177. Mots d'Ez 24:9.

178. Per assotar-lo. Cf. M *Makot* III, 12.

179. *Els gabaonites no eren d'origen israelita, sinó una resta dels amorreus* (2S 21:2).

manifestat respecte a les lletres *mem* i *sàmekh*, és a saber, que eren a les taules de la Llei per un miracle¹⁸⁰ i respecte a les mides de l'arca,¹⁸¹ no era possible, ja que tot cos ocupa un espai circumscrit i no resta suspès en l'aire, sense cap suport; per tant, algun artifici hi devia haver a dins que les hi feia romandre. Que callin els qui diuen aquestes falsedats! Qui ha penjat la terra sobre no res?¹⁸² Sobre què van ser clavats els seus pilars?¹⁸³ I els cels, sobre què es mouen contínuament? L'afflicció l'envoltarà. No en té prou d'afligir els homes, que també vol afligir Déu. I tanmateix, tenen l'esquerra sota el seu cap i amb la dreta l'abracen,¹⁸⁴ malgrat que ho ha embordonit tot i descreu els principis fonamentals de la religió. Déu defensarà i recompensarà el qui el porti dins la seva tenda,¹⁸⁵ perquè tots els israelites estiguin lliures de culpa. Estic sorprès: no sé què passa. Terra, terra, terra plena del coneixement de Déu i de saviesa!¹⁸⁶ Allí va néixer i va créixer el domini de la Torà, allí l'observança religiosa assolí el seu Coronament. Allí encenien les fogueres¹⁸⁷ per a totes les terres del nostre exili. Allí feia justícia el Senyor. Com és que posen la confiança en mi quan el dit petit d'ells és més gros que la meua cintura?¹⁸⁸ Que donin glòria al Senyor i que comencin a castigar i a redreçar com els sembli convenient; jo faré que diverses comunitats ho ratifiquin. Algunes lletres han arribat al regne d'Aragó, on han provocat estremiment i agitació. Si [la gent de Provença] accepta que altres els passin al davant, aquests escriuran el que els semblarà bé per corregir i posar ratlla a aquesta generació, i jo, guiat per la mà bondadosa de Déu, faré signar l'ordinació per diverses comunitats. Fins quan serà aquell home un obstacle i un parany? El qui ha començat a complir un precepte, cal encoratjar-lo a acabar l'obra. Déu donarà ordre als seus àngels perquè preparin amb tu el camí per posar en pràctica i complir aquell precepte. Déu és amb tu, guerrer valent.¹⁸⁹ Confia en el Senyor, puix que és Ell qui et dóna la força necessària per a aquesta acció. Déu serà al

180. Vegeu la nota 278 de més avall.

181. L'arca de l'aliança. (Cf. TB *Yomà* 21a.)

182. Déu, com diu Jb 26:7.

183. Cf. Jb 38:6.

184. Mots de Ct 2:6.

185. Són mots de Gn 24:67 que es refereixen a Isaac i Raquel en el text bíblic. Aquí alludeixen al retorn del suposat dissident al clos del judaisme ortodox.

186. Provença.

187. Fogueres per indicar la nova lluna de cap d'any, honor que Salomó ben Adret atribueix metafòricament a Provença. Cf. *M Rosh ha-Shanà* II, 4.

188. Imatge inspirada en 1Re 12:10.

189. Mots de Jt 6:12.

teu costat.¹⁹⁰ Amb cor fidel a la teva excel·lència, prega Déu pel teu benestar el qui signa aquesta lletra

Salomó ben Abraham ben Adret

Endreça: Al qui porta els vasos sagrats, fill d'antics doctors i nobles, a l'honorable i eminent savi, mestre Abamari, que Déu l'ajudi!, fill del gran patrici i savi eminent, l'ancià venerable, mestre Mossé, de beneïda memòria.

Doc. 68 [87]

[D'Abamari ben Mossé a Salomó ben Adret]

Aquesta és la còpia de l'escrit que vaig trametre a l'insigne rabí i senyor nostre, mestre Salomó, que Déu el guard!

Vingué el temps i arribà el dia,¹⁹¹ examinàrem el document i convinguérem en els límits del terreny.¹⁹² La nostra generació no és òrfena ni és vidu Israel, car tu ets avui un bon senyal, un autèntic testimoni dalt al cel,¹⁹³ Déu, amb amor fidel, ha tingut misericòrdia de nosaltres i no ha permès que caiguéssim a les mans dels qui encensen la reina dels cels i reten culte als ídols.¹⁹⁴ El fonament de la Torà encara aguanta; les lletres borroses són llegibles, tanmateix;¹⁹⁵ les parets de l'escola en donen testimoniatge¹⁹⁶ i els teus dits ho han certficat fidelment en signar la lletra. Per a nosaltres ens és més oportú que l'aigua que brolla en un pou o el manà que baixa del cel. La teva lletra ens omplí de joia com el

190. Per destruir els teus enemics. Són mots al·lusius a Jb 22:25, que he traduït tenint en compte el comentari de Mossé ben Nahman *ad locum*.

191. Mots d'Ez 7:12.

192. Acceptàrem de rebaixar a vint-i-cinc anys (tal com proposava Salomó ben Adret) el límit de trenta esmentat o alludit en diverses lletres anteriors (Doc. 20 [38, línia 60]; doc. 62 [81, línia 17]).

193. Cf. Sl 89:38.

194. Mots de Jr 44:19 i Is 17:8, amb què el signant de la lletra qualifica (i alhora desqualifica...) els partidaris del corrent racionalista.

195. Al·lusió a TB *Meguilà* 18b, on aquesta frase es refereix a la validesa del rotlle d'Ester per a la lectura, encara que les lletres estiguin mig esborrades.

196. Al·lusió a TB *Bava Metsia* 59b, on les parets d'una escola es decanten per adverar l'opinió d'un rabí en un tema de jurisprudència religiosa.

dia que Déu desvetllarà el nord i vindrà del sud.¹⁹⁷ En escoltar-ne la lectura, se'ns illuminà el rostre com si haguéssim trobat un tresor. El nostre cor se sent ferm i confiat, perquè pel teu mèrit l'hora ens serà bona i pel mèrit de Déu serà guarida la ferida del poble.¹⁹⁸ Ell enviarà als malalts el bàlsam de Galaad i el metge expert. Vam pensar que no havíem treballat en va, ans, lloat sia Déu!, el teu colom ha passat al davant del nostre.¹⁹⁹ Hem arribat a un punt de bona saó; la teva lletra n'és la demostració.

Després de totes aquestes fidedignes paraules, et voldria assabentar que la teva lletra arribà el divendres de la perícope que ens diu que el Senyor anava davant el poble d'Israel en una columna de núvol;²⁰⁰ arribà ensems amb la segona lletra de l'experimentat estudiós, mestre Sasson ben Meïr.²⁰¹ Em planyo de la meva manca de coneixences, puix que algunes de les coses que hi dius em deixaren dubtós i m'esforço aquí a Montpeller a entendre-les. No he sabut llegir prou bé la teva lletra i no veig amb prou claredat quines són les mesures que proposes.²⁰² Quin és el document del qual demanes una còpia? Que no has encercat ni saps allò que és conegut arreu del poble d'Israel? També et vaig fer saber la intenció en la lletra que et vaig trametre en un llenguatge clar i entenedor, que començava dient: «Tots els terminis han passat, però el fill de David encara no ha arribat.»²⁰³ Sé que la virtut de la discussió és bona, i cal que sigui gran, però fins i tot les coses bones poden arribar a no ser-ho tant.²⁰⁴ No saps que

197. Mots inspirats en Ct 4:16 i Ha 3:3. El dia, en els temps messiànics, que Déu aplegarà a la terra d'Israel els jueus dispersos arreu del món (cf. TB *Zevahim* 116a; *Avodà Zarà* 2b).

198. Cf. Jr 30:17, 8:22. El mal que l'actitud dels racionalistes causa.

199. Mots trets d'una discussió que reporta TB *Sanhedrin* 25a sobre els qui juguen a fer volar coloms. Abamari reconeix que Salomó ben Adret s'ha posat al capdavant en la lluita contra la filosofia.

200. La perícope *Šēlah lēkhà* (Nm 13:1 → Nm 15:41).

201. Sasson ben Meïr -ens diu ell mateix en una lletra tramesa a Abamari ben Mossé (Doc. 67 [86]) - era de Tudela, però vivia a Barcelona, on freqüentava l'escola de Salomó ben Adret. Pocs mesos abans havia anat a Navarra a mostrar diverses lletres bescanviades entre les comunitats de Montpeller i Barcelona, i a intentar de fer prosèlits en aquella terra per a la causa dels tradicionalistes.

202. La confessió d'Abamari no pot sorprendre ningú que hagi punyat per traduir amb una mica de sentit només quatre ratlles d'aquestes lletres farcides de gales retòriques i d'esmunyedissos jocs de mots.

203. Principi del doc. 62 [81].

204. Parafrasejo (per no haver-ne sabut trobar una expressió equivalent) una dita de TB *Rosh ha-Shanà* 17a, que diu que hi ha coses que poden ser «una cua grassa amb una punxa a dins», expressió amb què a vegades els doctors del Talmud havien fet reserves sobre l'exces-

s'esdevingué per culpa de l'escrupolositat de rabí Eleazar ben Sadoc.²⁰⁵ És aquesta mateixa escrupolositat que avui permet als deixebles de Sadoc²⁰⁶ d'eixamplar llur territori.²⁰⁷ Si et semblava bé i era congruent als ulls de la teva comunitat de sants d'establir una ordinació per tal d'evitar que el poble begui el vi prohibit,²⁰⁸ aleshores la resta, sobre la qual el Senyor aboca l'esperit des de dalt, perquè faci córrer la veu per totes les ciutats, escoltaran i faran això pel camp dels hebreus.²⁰⁹ D'altra banda, molts prohoms de diverses comunitats t'han fet entenent que estan disposats a escriure i a signar el document que ha de redreçar el que ha estat torçat i obrar a favor de la Torà, que fou donada amb cinc veus.²¹⁰ Aquest és un resum de les coses que et referirem, a les quals pots afegir el que calgui. El document era signat per mi i pel *nassí* de Narbona.

Ara goso parlar, bo i esperant que el qui m'escoltarà no me'n farà cap retret. Les meves paraules no poden restar amagades, ans és un deure religiós de fer-les públiques. Vet aquí que l'home que rebé la teva estimable lletra,²¹¹ els primers mots de la qual són: «Des de jove, fins avui que m'he fet vell»,²¹² va sentir dir d'algú que tu, senyor, tenies la intenció de promulgar aquella ordinació i de fer-la signar per més de vint comunitats. Aleshores, el dissabte de la perícope que conté els mots «tots els membres de la comunitat són sants»,²¹³ [aquell home] parlà amb dos o tres estimats parents meus, comminant-me perquè deixés estar l'afer i allevant-me coses falses, com ara que havia escrit d'ell fets molt amargs. Però, tu saps, senyor, que en cap de les meves lletres no l'he esmentat per res, ni

siva bondat d'una cosa. Les cues de xai ben grasses eren una menja exquisida a l'orient, però podien amagar alguna punxa arreplegada de terra.

205. Potser hauria de dir «rabí Zacaries ben Abculas», com fa TB *Guitín* 56a, el qual rabí, en no acceptar, per escúpols, el vedell que l'emperador li havia enviat per oferir-lo damunt l'altar, provocà el començament de la guerra que dugué a la destrucció del Temple i a l'exili dels jueus. Tanmateix, fou rabí Eleazar l'instigador d'aquest refús (cf. Flavi Josep, *Guerres*, II, 17, 2).

206. Saduceus o, com aquí, deixebles de Sadoc, és la denominació que el sector tradicionalista donava als jueus que, influïts per la filosofia grega, impugnaven la interpretació literal de la Sagrada Escripura. Al doc. 12 [30, línia 6], el «saduceu» és oposat al jueu «pur, just i innocent». Vegeu la nota 4 de més amunt.

207. D'escampar llurs doctrines.

208. Que el poble estudiï la filosofia grega.

209. Entremig de les comunitats jueves (cf. 1Sa 4:6).

210. Les cinc vegades que el mot «veu» apareix en el text hebreu d'Ex 19:16 i 19, segons que diu TB *Berakhot* 6b.

211. Mestre Salamias de Lunel.

212. El doc. 30 [49], que comença amb aquests mots de Sl 37:25.

213. Nm 16:3, verset que pertany a la perícope *Qórah* (Nm 16:1 → 18:32).

implícitament ni explícita. Però reeixí a posar en contra meu uns quants prohoms de la comunitat, parents del savi mestre Jacob, l'autor del *Malmdad*,²¹⁴ i els digué clarament que el que deies del «rei ancià» ho atribuïes a l'autor del *Malmdad*.²¹⁵ I capgirà les coses de tal manera que el dissabte de la perícope de la vaca²¹⁶ abans de la pregària de la tarda,²¹⁷ es van congregar a la sinagoga aquests parents i molta gent de la comunitat i van llegir en veu alta un fragment del llibre *Malmdad*, tot dient que farien això cada dissabte. Jo els vaig dir: Sapigueu que el Mestre no es referia, Déu nos en guard!, a l'autor del *Malmdad*; no hi ha en cap dels seus escrits res d'injuriós envers ell. Vaig assajar d'apaivagar-los amb arguments sòlids, però no els volgueren admetre.

Ara, senyor, pots saber com cal jutjar l'actuació d'aquell home.²¹⁸ De coses així, n'he aguantades un munt. Però el meu cor és com un guerrer valent i el meu esperit és prou fort per vèncer el seu mal. El teu bon advertiment, me l'he posat damunt el cap com una Corona.²¹⁹ Sàpigues que temo que no et trameti la seva lletra, adreçada a tu i a tota la comunitat, i que essent com és metge i molts tenint com tenen necessitat d'ell, que un bon nombre no hi hagi posat també la signatura per acreditar de bona la seva acció. Si jo m'hagués afanyat a cercar signatures, sé que molta gent s'haurien avingut a inscriure-hi el nom. Però no em descoratjo per aquest fet. Per més que posin molta gent en contra meu, tinc confiança en el Senyor que la veritat, que és una, prevaldrà contra la pluralitat de la gent. T'ho faig saber perquè no te'n meravellis. Estic cert que per més que m'assetgés tot un exèrcit,²²⁰ la meva bona intenció no canviaria.

214. Es refereix a Jacob ben Abamari Anatolio, gendre de Samuel ibn Tibon i autor del llibre *Malmdad ha-talmdidim* («L'agulló dels deixebles»). Vegeu: E. RENAN, *Les rabbins français*, p. 580-589 i G. VAJDA, *L'Amour de Dieu dans la théologie juive du Moyen Âge*, París, 1957, p. 164-178.

215. El «rei ancià» de Coh 4:13 és la personificació de l'instint del mal, segons una antiga tradició rabínica. Cf. Yitzhak I. BROCH, *Koheleth. The Book of Ecclesiastes in Hebrew and English with a Midrashic Commentary*, Jerusalem-Nova York, 1982, p. 89. Salomó ben Adret devia haver utilitzat l'expressió en aquest sentit en alguna lletra (veg. el doc. 9 [27] i 33 [52, línia 30, fragment inexistent en l'edició de Bisliches]).

216. La perícopa *Huqat* (Nm 19:1 → 22:1).

217. *Minhà*.

218. Mestre Salamias de Lunel. Vegeu el doc. 33 [52, l. 33 ss.], on Mestre Salamias explica aquestes coses directament a Salomó ben Adret, tot blasmant-lo per haver menyspreat l'autor del *Malmdad*.

219. L'advertiment de Salomó ben Adret de defugir tota ocasió de provocar divisions en les comunitats.

220. Mots de Sl 27:3.

Quan alçaràs les mans cap a Déu,²²¹ em sentiré confiat. Sigues fort i lluitem amb coratge per amor del nostre poble i per amor dels llibres del nostre Déu²²² fins que l'enemic de Déu Sant, beneït sia Ell, esdevingui humil. Déu t'hi ajudarà, i els teus dies passaran en el goig i els teus anys en la delectança, com és el teu desig i el del teu servent fidel. El teu amor surt d'un cor perfecte en la veritat i en la sinceritat. Espero en Déu que estenguis el teu braç i que els qui enderroquen les proves evidents de la Torà siguin eliminats, i resto al teu costat, el més petit del teus deixebles,

Abamari ben Mossé ben Jossef

Sàpigues, senyor, que ja he manat a l'escrivà de copiar totes les lletres. Aviat, doncs, amb l'ajuda de Déu, et presentaré ordenades totes les que m'han arribat. Rebeu, tu i els teus ajudants, les meves salutacions. Amén.

Endreça: Al més selecte dels individus, en qui han convergit el gènere i l'espècie, i que Déu plantà en el seu jardí,²²³ perquè el servís i el guardés, clogués els esvorancs que poden fer malbé els lliris, i impedís que hi entressin els qui tenen el cor tortuós i descarrerat, a l'insigne rabí i senyor nostre, mestre Salomó, fill de l'honorable savi Abraham ben Adret. El Senyor revela el seu secret als qui el temen.

Doc. 70 [89]

[De Calònimos ben Todros i Abamari ben Mossé a Salomó ben Adret]

Heus aquí que també el nassí que ocupava el càrrec a Narbona trameté una lletra al Mestre, que Déu, la seva Roca, el guard!, i ensems amb la lletra una còpia, signada per nosaltres, de l'acord que calia prendre. El text de l'acord feia així:

Nosaltres, els sotasignats, volem en els moments presents cercar Déu i erigir-nos un monument i un bon nom en el llibre de la Torà. Estimem els mots d'amor i el vi de la Torà que alegra Déu.²²⁴ Ens hem mantingut forts i fermes damunt els fonaments de la religió, en els miracles que proven que hi ha un

221. Com Moisès en la batalla contra els amalequites (cf. Ex 17:11).

222. Que no han de ser deformats per la interpretació allegòrica.

223. Cf. Gn 2:8.

224. Cf. Jt 9:13.

Déu, que per la força de les seves obres es revelà al seu poble i es féu conèixer a Judà.

Per tant, hem acordat i decidit que ningú no estudiï la física ni la metafísica dels llibres que escriviren els savis de Grècia o de les altres nacions que no formen part del poble d'Israel, fins que els joves s'hagin fet grans i madurs, havent-se sadollat de les delícies de la fe i havent-ne menjat allò que els pertocava. En aquest respecte, doncs, hem cuitat i ens hem afanyat a fixar com a límit els vint-i-cinc anys, que és l'edat en què [els joves] tenen més gran aptitud per esdevenir forts i ja han crescut com plançons en l'estudi del Talmud. Havent aconseguit aquesta edat seran lliures d'estudiar aquests llibres profans,²²⁵ tant les obres de les nacions gentils com els llibres dels grecs, car sabran menjar-ne els fruits i llençar-ne l'escorça i els pinyols.²²⁶ Aleshores tot els reeixerà, perquè la Torà els guardarà i l'amor per les coses santes els mantindrà purs.²²⁷ Tanmateix, exclouem específicament d'aquesta limitació els llibres escrits per savis jueus, per més que continguin coses tretes de les obres dels grecs o de les doctrines dels savis de les altres nacions. Si el Mestre eminent, ensems amb la comunitat santa,²²⁸ imposava algun jurament o imprecació, tothom qui és, entre nosaltres, beneït pel Déu fidel diria amén a la seva lloable acció.

Aquesta és la còpia del nostre acord i l'element essencial del nostre just desfici, a l'entorn del qual dóna voltes el nostre pensament.²²⁹

Calònimos ben Todros
Abamari ben Mossé

Doc. 71 [90]

[De Salomó ben Adret a Calònimos ben Todros i Abamari ben Mossé]

Heus aquí la resposta que ens va trametre el Mestre, que Déu, la seva Roca, el guard!:

225. La literatura no jueva.

226. Cf. TB *Haguigà* 15b.

227. En llurs contactes amb la filosofia.

228. Salomó ben Adret i la comunitat de Barcelona.

229. L'hebreu, amb mots de Pr 26:14, diu literalment: «en la polleguera del qual gira la porta del nostre pensament».

Obedient als manaments dels qui són més grans que jo,²³⁰ d'ençà que vaig rebre els vostres mots, em vaig posar en cor de recordar-los i d'acomplir-los. El que ha sortit dels vostres llavis ja estava present davant meu. Sé que de la vostra boca no surt l'engany. He vist en vosaltres els caps dels exèrcits de la Torà i per això he considerat que us esqueia de ser els davanters. No diem al qui comença el compliment d'un precepte, que l'acabi? No fem sentir l'amargor del fel al fill rebec i rebel? Fins ara no he volgut prendre la iniciativa en aquesta qüestió. He fet servir la llengua per a l'exhortació moral i la injunció. Qui sóc jo per posar-me al primer reng i marxar al davant dels caps del poble sant? Els qui ho veuriem m'increparien. Tanmateix, en veure que desitgeu la meua intervenció, he pensat: Tot i que hi ha en el país profetes i vidents, que no han deixat mai de tenir successors, i malgrat la teva petitesa, incapacitat i feblesa, malda per esdevenir fort com un lleó, puix que te'n donen la permissió. I us vaig demanar que em diguéssiu què estableix el vostre acord, per tal que jo no hi afegís ni en tragués res, i tot restés segons la intenció del vostre cor. I vaig veure que només teniu temor de la física i de la metafísica, de les quals han parlat els grecs.

En rebre la vostra lletra, em vaig prosternar llargs dies davant la nostra santa comunitat fins que vaig obtenir-ne llur favor. Aleshores vam promulgar l'excomunió, segons la vostra proposta, el dia en què la congregació es reuneix, el dia del descans, damunt el rotlle de la Torà, amb veu forta i clara, el dissabte en què Moisès adreça la paraula [a tot Israel].²³¹ En vam prendre acta en el llibre i tots els notables de la comunitat la van signar. Ningú no hi faltà. Si hagués tingut la certificació de l'acord que us vaig demanar que em trametéssiu, crec que a hores d'ara el nostre enviat ja hauria sortit cap a les santes comunitats [per dir-los] que fessin com nosaltres. Confio en Déu, enaltit sia, que estaran plens de zel per Ell, veuran el que hem fet i faran com nosaltres. I ara també vosaltres fareu com nosaltres, tal com va dir.

Vet aquí que per amor de l'Altíssim –tot i que no tenim llibres herètics, ni bretxes ni crits d'alarma pels nostres carrers, ni el poble nostre i dels nostres pares no s'ocupa en aquestes ciències– per honorar el Déu dels cels hem aixecat una closa i un envà, i hem promès que no canviaríem res de l'ordre. Més que més, doncs, vosaltres, que teniu en el vostre lloc la gent que té a la bossa dues mesures, heu d'obrir un camí al Senyor, apartar les pedres del lloc del Pastor, la

230. Literalment: «Jo observo els manaments del rei», amb mots trets de Coh 8:2.

231. El dissabte corresponent a la perícope *Děvarim* (Dt 1:1 → 3:22): el 31 de juliol de 1305, que és la data indicada en el doc. 79 [99]. SARACHEK, *Faith and Reason*, p. 231, diu el 26 de juliol (que, d'altra banda, fou un dimarts) manifestament per error.

Roca d'Israel. El Déu d'Israel us concedirà el que li heu demanat. Amb cor fidel, per la vostra excel·lència, pararà l'orella a les vostres paraules.

Salomó ben Abraham ben Adret

Endreça: Als nobles israelites, experts en la coneixença del que Israel ha de fer, als qui han estat posats al capdavant, al gran patrici, rebrot de la soca de Jessè, mestre Calònimos, i la llavor santa, principi de retorn,²³² mestre Abamari, que Déu els ajudi!

Doc. 72 [91]

[De Salomó ben Adret a Calònimos ben Todros]

El Mestre, que Déu el guardi, trameté al nassí de Narbona encara una altra lletra per tal d'empènyer-nos a fer promptament el que havíem de fer. Heus-ne aquí el text:

És a tu, gran àguila plena de majestat; és a tu, baluard [del judaisme] que he donat orella per sentir de llavis sense engany tot el que havia de fer. Sou vosaltres que ens diguéreu que signaríeu en deguda forma després de nosaltres. Tu i el savi excellent i gran rabí temorós de Déu, mestre Abamari, amb tots els altres prohoms del país que m'enardíreu a fer això, mireu ara de complir les vostres paraules. Us trameto les tres lletres escrites i signades per tots els prohoms de la nostra ciutat. No hi falta ningú. Que el pacte que vau establir amb Déu no es trenqui! T'escric sobre un tema molt llarg amb paraules breus. Si la situació no fos tan peremptòria, hauria escrit també aquestes coses al savi temorós de Déu, mestre Abamari. Et prego, pel teu amor, que no refusis d'escriure'm per mitjà del missatger que ja s'ha avançat cap a vosaltres. Torno a escriure per si de cas l'enviat fallia; per si de cas l'un tenia una mala ensopegada, que l'altre pogués arribar a la seva destinació. Que Déu augmenti la teva autoritat,²³³ que la teva excel·lència sigui encara més gran que la dels teus pares, segons el desig del teu cor i del cor del teu fidel, que això escriu,

Salomó ben Abraham ben Adret

232. Cf. Esd 7:9.

233. L'autoritat ve de Déu... és un do seu.

Doc. 73 [92]

[Nota d'Abamari ben Mossé amb el resum d'una lletra tramesa a Salomó ben Adret]

Llavors va córrer la brama per la nostra ciutat, Montpeller, que el gran Mestre, que Déu, la seva Roca, el guard!, amb la santa comunitat de Barcelona, havien llançat el vet i l'alatma per tal de defensar amb una closa la Torà. Però no sabíem ben bé què havia passat. Quan aquesta notícia arribà a orelles dels nostres adversaris, disposaren de fer tres coses, a causa d'aquesta informació: Parlaren amb el senyor [de la ciutat] en secret i procuraren amb ell [1] d'excomunicar els qui havien llançat l'excomunió, [2] d'excomunicar tots els qui s'hi conformessin i [3] d'excomunicar també tothom qui impedís el seu fill d'estudiar la física i la metafísica, i la ciència de les nacions [gentils], encara que tingués menys de vint-i-cinc anys, per raó de qualsevol excomunió onsevulla que hagués estat promulgada. El senyor, amb la seva gran dretura, no els autoritzà sinó la tercera d'aquestes excomunions, perquè ell –ens digué– «no consentiria mai de fixar una edat en què hom només pogués ocupar-se d'aquella ciència que vosaltres anomeu Gamaliel,²³⁴ perquè això seria barrar la porta, i la causa que cap jueu no es convertís a la religió dels cristians». Al capdavant es van aplegar per llançar aquella excomunió per força. Dotze de nosaltres ens hi vam presentar per protestar contra la promulgació, dient-los que la majoria dels secretaris i dels prohoms de la comunitat no hi estaven d'acord, sinó que la generalitat dels secretaris estaven d'acord amb nosaltres en la nostra adhesió al Mestre i a l'excomunió promulgada a Barcelona, la gran ciutat de Déu. Per tant, no acceptàrem de cap manera llur excomunió. Tot i que disputàrem molt amb paraules justes, no ens volgueren escoltar, ans van llançar a la força aquella excomunió sobre tota la comunitat. Llavors els diguérem: «Si us penseu que ens incloureu en aquesta excomunió, que sigui tot el contrari!»²³⁵ Que tots els qui heu proclamat l'excomunió i

234. Sota la denominació de «ciència de Gamaliel» és evident que hom es refereix al Talmud i no pas a la medicina, com pretenen, incomprensiblement, alguns erudits. Ch. Merchavia ho demostrà plenament a *Ha-Talmud bi-rei ha-našrut* («El Talmud en el mirall del cristianisme»), Jerusalem, 1970, p. 208-212. El senyor cristià no pot acceptar que els joves jueus només estudiïn el Talmud (la «ciència de Gamaliel»), perquè, als seus ulls, és el coneixement de les ciències que pot determinar la conversió al cristianisme. En conseqüència, està a favor del grup racionalista en la seva lluita perquè no hi hagi cap límit d'edat en l'estudi de les ciències i de la filosofia. Però defuig d'intervenir en el que afecta directament les persones que proclamaren l'excomunió o l'accepten. Això ja era un afer intern de la comunitat.

235. És a dir, sigueu vosaltres els excomunicats! L'expressió «[que sigui] tot el contrari!» (הדרבה, *adrabà*) de la terminologia talmúdica, se substantivà i esdevingué el nom per in-

tots els qui l'heu acceptada –si són israelites– siguen excomunicats, anatematitzats, reprovats i maleïts, perquè no heu fet com calia. I això ho diem en nom nostre i en nom de tots els qui estan d'acord amb nosaltres». Trametérem lletres per tota la terra de Provença, fins a Marsella, a fi de donar a conèixer aquest afer i evitar que els qui en sentissin parlar es decantessin a creure que l'excomunió s'havia fet amb el nostre consentiment. També vam enviar un missatger a Barcelona, perquè assabentés d'aquest afer el Mestre i l'exposés davant els prohoms de la santa comunitat que hi ha allí. Heus aquí el text de la lletra que vaig trametre al Mestre:

Ai de les criatures que menyspreen la Torà! Ai dels qui han de veure el braç arromangat [de Déu], al qual no han donat glòria ni han enviat el fum de l'encens! Ai dels ulls que veuen com els malparlers fan escarn de Déu! Ai dels pares que encenen el foc i dels fills que arrepleguen la llenya perquè la foguera sigui més gran! És cert que ha corregut la veu per la nostra ciutat que a la ciutat de Barcelona han llançat l'excomunió i han fixat per a l'estudi de la física i de la metafísica l'edat de vint-i-cinc anys. Els nostres adversaris ens han difamat com els qui digueren que Nabet havia blasfemat contra Déu i contra el rei.²³⁶ Amb intenció d'atiar la disputa, diuen que tota aquesta lluita és contra el nostre Mestre Moisès, pare en la Torà²³⁷ i en el testimoniatge, etc.

En resum, li vaig explicar tots aquests fets i li vaig demanar instantment que ens enviés, signat, el seu veredict sobre la [nostra] contraexcomunió, i que la llei foradés la muntanya.²³⁸ I li vaig fer saber que eren més de setanta els qui havien signat la contraexcomunió amb nosaltres, i que avui ja eren més de cent, etc.

Doc. 79 [99] EXCOMUNIÓ: Doc. I

Aquestes són les còpies dels tres documents que expliquen tot el que ha estat fet en aquesta qüestió amb l'acord de la santa comunitat de Barcelona i del savi eminent, mestre Salomó, que Déu el guard!, i del seu tribunal. Heus aquí el primer document:

dicar una contraexcomunió. Tanmateix, mantinc aquí la traducció literal per tal de no haver de parafrasejar excessivament la frase.

236. Es refereix a la història de Nabet, el jezraelita, que la maligna Jezabel féu difamar i morir amb la intenció d'apoderar-se de la seva vinya. Cf. 1Re 21:1-16.

237. Un dels molts qualificatius de Moisès. Cf. TB *Meguilà* 13a.

238. Que la llei seguís el seu curs malgrat les dificultats. És una expressió que es troba a TB *Sanhedrin* 6b. Però en el nostre text, la «muntanya» al·ludeix també a Montpeller.

[És injuriós de preferir l'estudi de les ciències a l'estudi de la Torà]

- (M *Avot* VI, 2) Ai dels qui fan ultratge a la Torà
 (Jr 2:5) i se'n volen allunyar!
 (Ez 21:31) Es lleven la Corona, es treuen la tiara
 (Dt 33:10) i a grecs i àrabs cremen encens adesiara.

[S'han deixat seduir per la moral del plaer]

- (Nm 25:14) Com Zimrí davant la comunitat
 (Ez 8:17) fan molt gran obscenitat,
 (Nm 25:6) introduint la madianita²³⁹
 enmig del poble israelita.

[La Torà és la filla gran, que, amb paraules ahlusives a la història del matrimoni de Jacob, cal prendre de preferència]

- (Gn 29:26) Han jutjat la filla gran amb vil sentència
 i a la petita han donat precedència.

[Han esdevingut estranys a la pròpia tradició religiosa]

- (Gn 42:7) Impenitents, es comporten com estrangers
 (Is 13:21) i dansen com sàtirs pels carrers;
 del que han fet, n'estan tan contents
 (Dt 4:10) que ho ensenyen als fills a cuita-corrents.

[Cal impedir que treguin la Torà del lloc que li correspon]

- (Os 9:8) En veure, doncs, el paranys de l'ocellaire
 (Is 24:16) dreçat a terra, i que abans de gaire
 (Jr 48:28) la coloma haurà de fer el niu
 vora el barranc, en lloc aspriu,

[La cosa ha anat massa lluny i per això han decidit actuar]

- hem dit, tot tremolant:
 (Lv 13:8) L'erupció ha anat massa endavant.
 I hem clos un pacte amb Déu
 i amb la Torà, el gran do Seu,

239. Probablement el poble madianita representa aquí la filosofia d'Epicur, considerada abominable. Orígenes ja feia aquesta identificació (*Hom. in Jud.* IV, 1; cf. H. Crouzel, *Origène et la philosophie*, París, 1962, p. 28).

que els nostres pares reberen al Sinaí,
 amb la intenció d'impedir
 (Pr 14:10) que els qui han esdevingut estrangers
 participin en els nostres afers
 (Is 34:13) i creixin cards i espines als nostres castells.
 Som servents del Senyor, és Ell
 qui ens ha fet i no pas nosaltres.

Per tant, decretem, i acceptem per a nosaltres, per als nostres fills i per als qui s'han unit amb nosaltres, que ningú de la nostra comunitat, a partir d'avui i durant cinquanta anys, no gosi estudiar, sota pena d'excomunió, els llibres que els grecs han escrit sobre física i metafísica, sia en llur llengua sia traduïts a d'altres llengües, abans de tenir vint-i-cinc anys; prohibim també que ningú de la nostra comunitat ensenyi aquestes ciències a d'altres membres abans que hagin fet vint-i-cinc anys, a fi que aquestes ciències no els arrossequin darrere d'elles ni els decantin de la llei d'Israel, que les sobrepuja totes.

Com és que no els esfereïx de jutjar entre una ciència humana –que recolza sobre similituds, demostracions i conceptes– i la ciència de l'Altíssim, atès que entre Ell i nosaltres no hi ha proporció ni semblança? És que l'home, que habita cases d'argila, pot jutjar el Déu que el va crear, dient-se ell mateix, Déu nos en guard!, el que pot fer i el que no pot fer? Això duria, en realitat, a una total descreença, contra la qual cal protegir amb fermesa els qui estudien la Torà.

Tanmateix, excloem del nostre decret la ciència de la medicina, tot i que pertany a la física, puix que la Torà permet al metge de guarir.²⁴⁰

Hem acordat aquesta excomunió damunt el llibre de la Torà i en presència de tota la comunitat, el dissabte corresponent a la perícop *Ele ha-devarim*²⁴¹ de l'any 5065 [31 de juliol de 1305].

Salomó ben Adret i trenta-set signants més

240. Això és el que diu el text imprès tradicional. En realitat, l'original devia excloure també l'astronomia i les obres de Maimònides, com diu el mateix Salomó ben Adret en el doc. 33 [52] i [123], esmentats a la introducció.

241. Dt 1:1 → 3:22.

Doc. 80 [100] EXCOMUNIÓ: Doc. II

Segon document per deixondir els prohoms de les comunitats sobre aquest afer.

A què trauria cap que ens retinguéssim? Qui podria fer que els mots aturés-sim, i que se n'anés del nostre cor el mal, si ni Utiel ni Ucal²⁴² no són davant nostre? És que Dardà, Calcol i Heman²⁴³ podrien calmar l'aigua atormentada i assossegat els qui avui viuen amb l'ànima adolorada? A quin dels homes sants ens hem d'adreçar? Quan vindrà la generació perseverant que durà el bàlsam de Galaad al peu vacil·lant i a la ferida inveterada? El lloc del dret i la justícia és esquerdat²⁴⁴ i no hi ha ningú que l'hagi reparat. Ah, terra, terra, terra, on havien nascut homes de tanta anomenada, enmig dels quals feia estada la llei de Déu, homes que duïen damunt el cor el pectoral de la justícia i judicaven en tribunal on jutge i pledejant eren llavor santa. Encara avui són tots sants a la comunitat –llevat d'uns quants–, cridats a regir-la per l'excel·lència de llur llinatge i a ser, per a tot el poble, guiatge.²⁴⁵ Els fills que els han nascut, però, han fet gran feina, creant l'eina de la destrucció i rodant amb l'arpa i la lira per les ciutats, com una munió de profetes en cerca de vanitats.²⁴⁶ Parlant amb mots plens de feresa es pensen que a Israel seran tinguts en altesa, i al cap del carrer anuncien un Déu que no és vertader, bo i dient: Vet aquí, Israel, el teu Déu!

Ja fa temps que de la terra de Provença, el romanent que resta en defensa de la llei de Moisès i de la nostra fe ens va fer saber que allí hi ha gent que mistifica la Torà i considera intel·ligents persones que no fan sinó enderrocar les parets de la Torà i deixar-ne les paraules desgavellades. S'excaven cisternes clivellades. Falsegen els mots de la Torà i les paraules dels doctors,²⁴⁷ fent estar tothom dubtós del que realment han dit. A les sinagogues i a les escoles, hi cer-

242. Savis de l'època bíblica, segons una de les possibles interpretacions de Pr 30:1: *Paraules d'Agur, fill de Jaqué [habitant] de Massà: Oracle de l'home per a Itiel, per a Itiel i Ucal.*

243. Savis de l'època bíblica (cf. 1Re 5:11), la saviesa dels quals és presa com a punt de referència per enaltir la de Salomó, en dir que aquest era més savi *fins i tot* que ells. D'altres autors esmenten també Calcol i Heman, com ara Jucef ben Meir ben Zabara en el seu ספר שעשועים (edició d'I. Davidson, Berlín, 1925, p. 101; *Llibre d'ensenyaments delectables*, en la trad. catalana d'I. González-Llubera, Barcelona, 1931, p. 129).

244. Cf. Coh 3:16.

245. Hom es refereix a Montpeller. Cf. Abraham A. NEUMAN, *The Jews in Spain. Their Social, Political and Cultural Life During the Middle Ages*, Filadèlfia, 1948, vol. II, p. 133.

246. Cf. 1Sa 10:5.

247. La tradició escrita, representada per la Torà; i l'oral, representada bàsicament per la Misnà.

quen festes i folgança. I per provocar la Glòria d'Israel, sense recança, davant els ulls de tothom, tiren a terra les parets de la Torà i fins i tot goson dir, dels nostres sants patriarques, coses que causen esglai i que ni els gentils no havien fet mai. Car diuen que Abraham i Sara signifiquen la matèria i la forma, i que les dotze tribus d'Israel són els dotze signes del Zodíac. És que, d'ençà que el món fou dividit en territoris, hi ha hagut mai cap poble que hagi sentit tals disbarats i els hagi proclamats? Tot tornaria al caos, si fos així. També afirmen aquests flastomadors que els utensilis consagrats del Santuari, els Urim i els Tumim,²⁴⁸ són l'instrument anomenat *astrolau*,²⁴⁹ que els homes han inventat. Hi ha hagut mai gent tan fallaç com aquesta? Certament aquests mosseguen el poble més cruelment que serps verinoses. Sense cap utilitat ni raó, cauen en la difamació, dient que els quatre reis que lluitaren contra els cinc²⁵⁰ representen els quatre elements i els cinc sentits. Que l'ànima d'aquesta gent sigui consumida pel foc totalment!²⁵¹ Els qui fan aquestes coses i interpreten tota la Bíblia allegòricament són ineptes que capgiren els preceptes per tal que sigui més lleu el jou de la Torà que han de portar.

La brama que corre ens ha esverat, i tots els qui vénen ací corroboren el que diuen d'agosarat. La veritat va de tomballons pel carrer, puix que alguns arriben a dir que, de la Creació fins a la Revelació del Sinaí, tot el que hi ha escrit és alegoria. Que siguin ells alegoria i escarn! Que llur parleria, de vergonya els cobreixi i que cap suport no els protegeixi! En veritat prou demostrin, amb llur comport, que no creuen ni molt ni poc en el sentit literal dels preceptes i que no veuen que porten escrit damunt el cor i a les parets de llurs altars que no tenen part en el Déu d'Israel, ni en la Torà que llurs pares reberen al Sinaí. Han esdevingut, així, més estrangers que els gentils, car aquests compleixen, a llur manera, alguns preceptes,²⁵² mentre que ells es desficien per trobar tot allò que els altera i els fa entendre a l'inrevés. La causa principal és que tenen en gran avantatge les ciències estrangeres de Sidó i de Moab,²⁵³ i als llibres dels grecs reten homenatge. Es barregen amb els dissidents i en tenen fills, els quals, en lloc

248. Objectes relacionats amb el pectoral del sacerdot i que aquest emprava per tirar la sort abans de prendre una decisió. Cf. Ex 28:15-21, Nm 27:21, Dt 33:8.

249. En català (en lletres hebrees) a l'original.

250. Es refereix a la guerra descrita a Gn 14:1-15. Vegeu la nota 30 de més amunt.

251. Com Coré, segons Nm 16:31-35. Cf. TB *Sanhedrin* 52a.

252. Al·lusió als set preceptes que Déu donà als fills de Noè, és a dir, a tota la humanitat, segons TB *Sanhedrin* 56a.

253. Les ciències i la filosofia racionalistes de la tradició grecoàrab, amb Jt 10:6 com a rerefons.

de ser consagrats a Déu amatents, des de la naixença i des del ventre de la mare, són separats del pit i posats en coneixença de la llengua dels caldeus i del que hom hi ha escrit,²⁵⁴ i no matinen gens per anar a casa dels mestres i esdevenir destres en la religió dels jueus. El noi que ha nascut a la falda de les ciències de la natura i veu les set proves d'Aristòtil,²⁵⁵ res no l'atura de creure-hi realment, negant el primer Fonament, i si li repliquem, esdevé encara més descreient.²⁵⁶ Ja sia que estudiïn la Torà, llur cor no és pas sincer, i la capgiren de setanta maneres.²⁵⁷ Com ha dit un de llurs savis, considerat, d'aquest ardat, el capitost: «És bo de conjuminar l'estudi de la Torà i la ciència dels homes; és bona cosa, perquè el qui no posseeix la ciència dels grecs és anomenat *un ase salvatge avesat al desert* (Jr 2:24). Quina mena de ciència tenen els qui estudien la Torà, car *són d'ells mateixos, com bèsties* (Ecle 3:18)?»²⁵⁸ Així, doncs, no tement la ignomínia expliquen i ensenyen amb la boca, tot confirmant-ho amb un gest, que és impossible canviar la natura; amb la qual cosa fan avinent a tothom que ells no creuen en la creació del món del no-res ni en els miracles que de la Torà hem après. Aquests són els trets més rellevants de llur capteniment; si explicàvem la resta de les coses que fan o que diuen a la gent, no tindríem tinta suficient. Basti el que n'hem dit. Gairebé han aconseguit que el poble de Déu deixi en oblit el

254. Són mots de Dn 1:4, que expliquen com, per ordre de Nabucodonosor, Daniel i els seus companys són separats de la resta del poble israelita per tal que aprenguin l'escriptura i la llengua dels caldeus, entre els quals viuen exiliats. Aquest context bíblic és important per entendre què volen dir Salomó ben Adret i els altres signants d'aquest document, puix que insinuen que els jueus racionalistes del seu temps feien, com Nabucodonosor, que els fills estudiessin la llengua no jueva, el llatí en aquest cas, llengua de cultura de les terres on vivien, i que és anomenada, aquí, *caldeu* per l'ús que el redactor del document fa del verset del llibre de Daniel. A l'època medieval, en realitat, el mot caldeu significava normalment «màgic» o «astròleg», coses que no es poden pas aplicar al corrent racionalista que hom atacava en aquest document.

255. Probablement les set arts liberals (vegeu la nota 103 de més amunt).

256. Al·lusió a TB *Sanhedrin* 38b, on aquest descreient és anomenat *epicoros*, és a dir, un lliure pensador rebel a tota autoritat.

257. En lloc d'interpretar-la de setanta maneres, que és l'expressió emprada tradicionalment. Cf. TB *Shabat* 88b, *Sanhedrin* 34a.

258. No he sabut esbrinar a qui pertany aquesta citació. En una lletra de Salomó ben Adret adreçada a Abamari ben Mossé (doc. 7 [25]), el rabí de Barcelona es plany amargament del retrat coent dels racionalistes, que «del qui creu en coses que no han estat demostrades per mitjà d'un sil·logisme, diuen que és *un babau que tot s'ho creu* (Pr 14:15). Només ells es pensen ser savis, i nosaltres som considerats com bestiar». Maimònides féu un ús semblant d'aquest verset bíblic en una lletra que adreçà als savis de Provença sobre l'astrologia (MAIMÒNIDES, *De la Guia dels Perplexos i altres escrits*, Barcelona, 1986, p. 322).

nom Seu. Van sortir del Seu país, i ara és Ell, Déu nos en guard!, qui se'ls fa oblidadís.²⁵⁹

Als qui han clos un pacte amb Déu i consideren el nom d'israelita una distinció, no els cremarà les sangs aquesta situació? Ens apilen foc damunt el pit, i no se'ns cremen els ronyons? És que els qui estimen la Torà han de tenir previsions en favor de germans i parents.²⁶⁰ És que la paraula de Déu ha vingut a acabament, ha esdevingut nul·la la instrucció i no hi ha qui digui: No en feu cas, fills meus? Puix que aquests gosen dir davant nostre: Deixeu que la Torà torni al Sinaí!

En veure que el foc s'abrandava, hem temut que no s'escampés i trobés espines per cremar: que l'home que té l'ànima buida de la Torà i no sap res, fos escomès. Déu nos en guard que la terra esdevingués víctima del saqueig, del pillatge i del barreig! En veure que aquesta generació es desvia de la dretura i que havent escoltat el que no devia, la religió descura, hem aixecat una tanca i hem reforçat, plens de respecte, les parets que envolten la nostra Torà, que és perfecta. Si ara no feiem una cosa al voltant de la vinya del Senyor, ens carregàriem una part de la culpa que en aquests fets hi ha enclosa.

Hem interdit, doncs, sota pena de la més completa excomunió –com veureu enregistrat en el document autèntic de l'aliança que hem conclòs amb el nostre Déu—²⁶¹ que ningú no ensenyi ni estudiï aquestes ciències, tret que mestre i deixeble tinguin ja vint-i-cinc anys, car llavors, havent-se sadollat de les delícies de la Torà, no li llevaran la dignitat de reina. El qui s'hi casa de jove no la deixa quan la vellesa l'enjova.

No haurem complert, a dir veritat, el nostre deure fins que els haurem perseguit fins a Hobà²⁶² i els haurem llevat l'abominació d'entre les dents, i els llibres que han escrit hauran estat cremats públicament. Ja fa tres anys que maldem, amb molts d'afanys, per portar a terme el nostre propòsit. Hem suplicat, instat, pregat, perquè la Corona de la Torà fos tornada a la seva glòria d'antany, al lloc que li pertany, i perquè el colom,²⁶³ ingenu i sense malícia, no hagués de ser encara una espasa que aclapara, i demà l'ultratjador ens en fes ultratge. Però

259. Cf. Ez 36:20 i Jb 7:10.

260. Ahudeix probablement a Samuel Sulamí, que havia acollit a casa seva el filòsof Leví ben Abraham, de Vilafranca del Conflent, veritable boc emissari de la ira del sector antifilosòfic (cf. doc. 12 [30], 14 [32] i 15 [33]; H. GROSS, *Gallia Judaica*, p. 431-432).

261. El document anterior, que és el text explícit d'aquesta excomunió.

262. Com Abraham, quan perseguí fins a Hobà els quatre reis que havien fet presoner Lot (cf. Gn 14:15).

263. El poble d'Israel.

els nostres mots no han entrat en llurs orelles, ans s'han tornat més dures les paraules que ens diuen a boca i per escrit. Nosaltres no hem parat d'escriure'ls. I moltes de les grans i santes comunitats que hi ha en aquelles contrades²⁶⁴ han inscrit el nom de Déu damunt les mans²⁶⁵ i estan disposades a pronunciar el vet i l'alamatma, i han seguit amatents les nostres petjades, com podeu veure en les lletres que us trametem copiades.

I vosaltres, capdavanters de la justícia, si us sembla bé, escriviu, com hem fet nosaltres, alceu les mans al santuari i santifiqueu el nom de Déu, escriviu, després de pensar-hi, que no està bé el que fan i que no està bé el rumor que corre entre el poble del Senyor. Déu no vulgui que el poble es parteixi en dos i que per culpa d'ells profani el nom dels cels gloriós. És verament obligació de tot israelita de dir-los que no cometin aquesta acció. Tenim el testimoniatge fidel del que van fer a Israel, quan la gent de Gad i de Rubèn bastiren l'altar a l'altra banda del Jordà.²⁶⁶ No es van tots apressar a alçar-se en armes només per una sospita ben frèvola: que la intenció que duïen fos malèvola? Doncs, encara més cal fer-ho ara contra aquests que a la vista de tothom malmeten el raïm i no en deixen ni un gotim.²⁶⁷ Déu nos en guard de girar-nos d'esquena a la maligna brama i de ser objecte de l'acusació del profeta, quan exclama: *És allà que s'estaven tot dient: «La guerra no ens atenyerà a Gabaà!»* (Os 10:9).

I vosaltres, muntanyes d'Israel, doneu el fruit del vostre zel! Poble del Déu d'Abraham, fixeu els ulls a la ciutadella²⁶⁸ amb fermesa i no deixeu que la malessa enderroqui el clos de la Torà. Siguem tots u, car tots som fills d'un mateix home. Nosaltres i els nostres pares vam acceptar diverses aliances i lleis veritables, tant escrites com orals, per mitjà del profeta més notable.²⁶⁹ Com podem ser deslleials a nosaltres mateixos i comportar que el nostre cor s'arrossegui darrere els mals de la javanita?²⁷⁰ Com poden, els qui tenen ulls al davant, caminar

264. Les terres de Provença.

265. A Is 44:5, d'on és treta aquesta frase, aquest gest identifica els qui participaran en la restauració d'Israel.

266. Cf. Js 22:10-34.

267. El raïm són els mestres jueus tradicionals i els seus deixebles, que representen, aquí, la veritable congregació d'Israel. Cf. *M Sotà IX*, 9.

268. La ciutadella del Temple i, aquí, la comunitat jueva, de la qual els signants del document se senten garants.

269. Al Sinái, Moisès rebé no solament la Torà escrita, ans també la Torà oral, que anà transmetent-se de generació en generació fins que la part més essencial fou posada per escrit en la Misnà.

270. La javanita (Javan = Jònia, o Grècia per excel·lència) vol dir la grega, és a dir, la filosofia grega.

enrere i casar-se amb la madianita?²⁷¹ Alceu-vos, nobles, unteu l'escut, que el Senyor, el vostre Déu, us prestarà ajut, a vosaltres i als vostres fills, car el qui us encarrega la tasca és complidor i rebreu la paga de la vostra acció.

Salomó ben Adret i trenta-set signants més

Doc. 81a [101] EXCOMUNIÓ: Doc. III

Aquesta és la còpia del tercer document, que fa referència al text de l'excomunió que els prohoms de Barcelona pronunciaren contra tots els qui fan escarn de les paraules dels savis, dels nostres mestres, els doctors del Talmud, i contra tots els qui recorren a tradicions espúries i amb llurs falses concepcions menyspreen els mots de la Torà com si fossin entacats d'heretgia, esgarriant-ne el sentit que els nostres mestres, de beneïda memòria, hi trobaven. També excomunicaren els llibres que continguessin alguna de les doctrines destructores esmentades en el document d'excomunió i els qui les sostenen. Aquesta excomunió té un caràcter general i convé que sigui coneguda per totes les terres. Heus-ne aquí el text:

Israel és sagrat per al Senyor, les primícies de fruits en abundor, el poble creat per contar la Seva esplendor. El dia de les noccs el goig superà tota cosa, car el Senyor beneí la Seva germana i esposa,²⁷² i acompanyat dels àngels sants, la separà de tothom perquè el servís i beneís en el Seu nom. Fou separada per consagrar les coses santes, i la coronà amb diadema reial com a senyal de l'eminència dels seus homes. Déu li donà en herència una munió de preceptes, car l'escollí i estimà els seus patriarques, i li donà dretura i braó. Per un profeta, d'Egipte la féu sortir, perquè anés al desert darrere Seu; i per un profeta la custodí. Al desert, malgrat haver-li tret les provisions, no sentí cap mancaça. El rei la introduí a la seva estança, a l'estança dels seus preceptes, amb un prefecte a cada portal, i a Sió li féu una cambra nupcial. Allà se li aparegué Déu, allà dalt li donà la font dels jardins²⁷³ i li ensenyà que més val la saviesa que els robins. Però vam pecar contra Ell, i pels nostres pecats, del País²⁷⁴ vam ser exiliats. Per la nostra estranya acció vam ser estranyats a llocs extrems, dispersats entre les nacions per molt de temps. Tanmateix, som esclaus que en l'esclavatge no hem

271. Vegeu la nota 239 de més amunt.

272. El poble d'Israel.

273. Cf. Ct 4:15.

274. De la terra d'Israel.

abandonat el nostre Déu. És Ell qui ens féu i no pas nosaltres. Per un costat, no hem trobat la tranquil·litat en aquestes nacions, ans hem estat posats a prova en moltes ocasions, però el seu pacte i les seves lleis ens conforten d'aquest tracte. Per l'altre, els nostres pecats ens han lliurat a les mans de l'enemic, que ens apodera i ens demana que cantem cants del Senyor en terra estrangera. És això el que en les nostres penes ens conforta i ens consola del treball i la fatiga que comporta: El Senyor ens ha beneït més que tothom, car tenim la seva Torà per a la glòria i el bon nom.

Ara, però, ens hem aïrat i hem perdut la tranquil·litat en veure que s'han presentat uns homes, el camí dels quals és un pendent que davalla dretament a la fossa de la mort. Han abandonat la llei de Déu, han parat llur taula amb llibres estrangers d'Alvan i Manahat.²⁷⁵ Han falsejat la llei de veritat. L'un l'enderrocaria, mentre l'altre l'alçaria, la ciutadella;²⁷⁶ en tot estan en contradicció com el vinagre i la barrella. No s'avergonyeixen de captenir-se a les sinagogues com a les tavernes, i d'explicar al poble doctrines externes a la nostra tradició. Fan burla de les paraules dels nostres doctors com els gentils i escriuen iniquitats en llibres vils, bo i omplint les cases d'atuells buits i anunciant que tot el que hi ha escrit des de la història de la Creació fins a la Revelació del Sinai és pura allegoria, una manera de dir; que Abraham i Sara signifiquen la matèria i la forma; que els dotze fills de Jacob són els dotze signes del Zodíac; que els quatre reis que lluitaren contra els cinc representen els quatre elements i els cinc sentits. També sabem que estraflan el sentit dels preceptes, declarant que els Urim i els Tummim són l'instrument anomenat *astrolau* i permetent-se, contra els filacteris i la pregària, insolències d'alt grau. Tampoc no els fa gaire por de dir de Moisès, Déu nos en guard!, que fou només un legislador i d'afirmar que la Torà no baixà del cel, sinó que lleis i costums foren establerts per Moisès. Un d'ells, tot sorprès, fins ha gosat demanar-se en públic, a la sinagoga, per què Moisès va prohibir el porc, car pel que fa a la qualitat de la carn, els doctors del Talmud no trobaven pas que fos dolenta.²⁷⁷ Un altre ha dit que la intenció real del precep-

275. Alvan i Manahat, descendents d'Edom (cf. Gn 36:23), representen en alguns textos hebreus medievals, els cristians i els musulmans. En el cas d'Alvan, l'assimilació amb els cristians potser va ser establerta per l'existència dels albans, els habitants de la ciutat d'Alba, en el Laci. Veg. sant AGUSTÍ, *De Civitate Dei*, XVIII, 20; S. KRAUSS, «Die hebräischen Benennungen der modernen Völker», en: *Jewish Studies in Memory of George A. Kohut* (Nova York, 1935), p. 401. També apareixen en el text d'un projecte d'acord de les comunions de la Corona d'Aragó de 1354 (veg. *Calls* [Tàrraga], 2 (1987), p. 152.

276. Afluïó a TB *Ta'anit* 16a, on els rabins prenen actituds totalment oposades en el cas d'haver de tornar una biga robada i utilitzada en una construcció.

te relatiu als filacteris, que ens mana de dur-los al front i al braç d'una manera material, no és pas aquesta sinó que només ens vol fer avinent que l'home ha d'entendre i recordar Déu en tot moment; perquè el lloc dels filacteris, és a dir, el front, davant el cervell, i el braç, davant el cor, són els òrgans de la intel·ligència i de la memòria, i signifiquen que cal copsar Déu amb l'intel·lecte i el record, i res més que això... Si els assenyalen amb el dit és perquè són ells els qui ens signen amb el dit²⁷⁸ i malparlen de tots els preceptes de la Torà. Es volen desfer del seu jou i es refusen a acceptar el sentit literal dels preceptes. Cadascú fa el que li sembla oportú. El mestre de tots aquests ha escrit que no és possible allò que hom ha dit: «Les lletres *mem* i *sàmekh* eren a les taules de la Llei gràcies a un miracle», perquè les substàncies materials no poden existir sinó és per algun artifici, i que alguna cosa hi devia haver, a les taules, que les hi mantenien.²⁷⁹ Això és el que solen dir. I tothom qui emula les doctrines dels nostres doctors és considerat per ells com un cavall, un ase o una mula. Cal que tots els afectats ens en dolguem, puix que han estès la llença del caos²⁸⁰ damunt dels qui han donat a Déu creença. A aquests homes, els empeny un esperit que els ha fet beure's el seny, i s'han ensuperbit menyspreant el Senyor i arribant a traïr la Torà que Déu donà a Moisès al Sinaí. Han pervertit el poble i han afegit a la ira de Déu, la indignació i el furor, que fa que el nostre exili no sigui pas breu. Qualsevol que posi la mà en una d'aquestes coses, és d'ell que hi ha escrit: *Ha menyspreat la paraula del Senyor* (Nm 15:31), verset que els nostres doctors han referit al qui nega l'origen diví de la Torà.²⁸¹ Fins i tot del qui afirmés que tota la Torà és d'origen diví tret d'un verset que Déu no hagués comunicat a Moisès, sinó que aquest l'hagués afegit per mitjà d'una analogia, d'ell l'Escriptura semblantment diria: *Ha menyspreat la paraula del Senyor*. Qui hi ha, entre nosaltres de més gran que el mestre Moisès [ben Maimon], de bona memòria, que en el seu llibre escriví paraules justes respecte a aquesta història? Heus-les aquí:²⁸² «És

277. Cf. MAIMONIDES, *Guia dels Perplexos*, part III, cap. 48.

278. Són mots d'Is 58:9.

279. Les lletres *mem* i *sàmekh* eren totes dues gràficament tancades en el moment de la inscripció del Decàleg, car la forma oberta de la *mem* medial fou una innovació posterior, segons que creien els doctors del Talmud. Atenent que el text del Decàleg va ser escrit amb les lletres lligades les unes amb les altres, la *mem* i la *sàmekh* hi haurien introduït, per llur forma tancada, una solució de continuïtat i s'haurien separat del text, si Déu no hagués fet un miracle per mantenir-les-hi. Veg. TB *Shabat* 104a. En realitat, no sé si entenc prou bé el text talmúdic, que al·ludeix a llegendes sobre el Decàleg que desconec.

280. Cf. Is 34:11.

281. Cf. TB *Sanhedrin* 99a.

282. És un fragment de la *Guia dels Perplexos* de Maimònides, part III, cap. 41.

aquest el principi que cal aplicar, segons el meu parer, en tota transgressió que demostrï la intenció d'enderrocar la Torà o de contradir-la. Si un israelita menja carn cuita amb llet²⁸³ o es posa vestits teixits amb barreja de llana i lli,²⁸⁴ o es talla els cabells dels costats del cap²⁸⁵ per tal de fer palès que no creu en la veritat d'aquestes normes, és d'ell, segons el meu parer, que l'Escriptura diu: *Ha fet ultratge al Senyor* (Nm 15:30), i mereix la mort per heretgia –no pas com a càstig [de llur transgressió]– com els habitants de la ciutat esgarruada [per la idolatria], que reben mort per heretges i no pas com a càstig; per això llurs béns són cremats en lloc de passar als hereus, com és el cas dels condemnats a mort per un tribunal. Semblantment dic de tota comunitat jueva que amb premeditació ha transgredit algun precepte, i que ho ha fet, a més amb insolència. Tots aquests mereixen la mort, com demostra la història dels fills de Gad i de Rubèn, a propòsit dels quals diu l'Escriptura que tota la comunitat dels israelites decidí d'anar-los a atacar.²⁸⁶ Després, per mitjà d'un avís, els fou explicat que havien comès una heretgia en avenir-se a dur a terme aquella transgressió i que havien negat el valor de tota la Torà, i els digueren: *Com és que us gireu d'esquena al Senyor?* (Js 22:16). I ells respongueren: *[Déu sap] si hem estat rebels o infidels*, etc. (Js 22:22)». Fins aquí les paraules del mestre, de beneïda memòria. Qui com ell ens aciença, ens instrueix en la veritat, i de la justícia ens dóna coneixença?

Diem, doncs, a aquesta generació: És que, de tota la fillada d'Israel, no hi ha ningú zelós de la doctrina de Déu? No hi ha ningú curós de la Torà, de tots els fills que ha engendrat? Els qui han pecat mortalment constrenyen el poble d'Israel a fulminar contra ells el vet i l'atma. Aquesta culpa, no la podran expiar fins que siguin morts²⁸⁷ i el foc de la Gehenna els consumeixi –un foc que ningú no venta ni s'apaga mai– i llurs cossos esvaeixi.

Nosaltres, per decret dels qui vetllen i per decisió dels sants²⁸⁸ hem acordat d'anatematitzar els infidels que posen la mà en alguna d'aquestes coses. Per tant, els hem excomunicat pel poder rebut del tribunal de dalt i del tribunal de baix, perquè baixin cada vegada més avall²⁸⁹ fins que es peneixin complidament i no tornin a ser insensats, fent retrets a la Torà i als dictats dels nostres

283. Cf. Ex 23:19.

284. Cf. Dt 22:11.

285. Cf. Lv 19:27.

286. Quan erigiren un altar a l'altra riba del Jordà, és a dir, fora del país de Canaan, cosa que no havien d'haver fet. Cf. Js 22:12.

287. Mots d'Is 22:14.

288. Àngels de Dt 4:14, funció angèlica que el sector tradicionalista s'atribueix.

289. Cf. Dt 28:43.

mestres, els doctors del Talmud. Els llibres que han escrit, i que contenen alguna d'aquestes coses, els considerem com si fossin llibres de màgia, i llurs autors, talment heretges, i els qui en posseeixen algun exemplar són inclosos en el vet i l'alamatma, fins que els hagin cremats i llurs noms ja no siguin recordats, com la Torà ens mana de fer amb les escultures dels déus,²⁹⁰ cremant-les i fent-ne desaparèixer el nom. El qui es desdigni i es penedeixi²⁹¹ obtindrà misericòrdia des del cel i serà consolat a la Jerusalem de dalt i a la de baix. I la maledicció li esdevindrà benedicció, i reeixerà en tota cosa que emprendreà. Serà inscrit per a una vida de pau, una vida que li valdrà de veure la faç de Déu el dia que jutjarà els pobles, perquè el lloc on es troben els qui s'han penedit,²⁹² ni els més justos no hi han mai residit. El mèrit de Déu misericordiós i el mèrit dels nostres pares, la bona nova ens valdrà que els jueus no abandonen la Torà.

Salomó ben Adret i trenta-tres signants més

Doc. 81b [102]

[Nota d'Abamari ben Mossé]

Que en són, de bells, els mots del savi! El missatger trigà a venir perquè esperà [que li lliuressin] el bo i millor. El cert és que el missatger que trametérem a Barcelona trigà trenta-sis dies, però arribà ací,²⁹³ duent les lletres i les respostes dels assenyalats prohoms que viuen allí, el dia 12 del mes de Kislew de l'any [50]66 del còmput,²⁹⁴ que és el mes en què Déu ens venjà salvant-nos de la mà dels reis de Grècia.²⁹⁵ Així ens salvarà també de la doctrina de llurs savis, que descreuen la divina providència, creuen que el món ha existit sempre, neguen els miracles i minven la imatge de Déu.²⁹⁶ Nosaltres ens alegrarem en la santa Torà, com la qual no hi ha res ni en valor ni en semblança, i no ens atenyerà cap passivitat ni mutació, ni accidents de qualitat o de quantitat, per causa del Seu nom, sinó que ens menarà per sempre més pel camí de la Torà.

290. Cf. Dt 7:25.

291. Mots de Jl 2:14. Aquest darrer paràgraf vol assuaujar les increpacions anteriors.

292. Vegeu TB *Berakhot* 34b (i recordeu la paràbola de l'ovella esgarriada de Lc 15:7).

293. A Montpeller.

294. 30 de novembre de 1305.

295. És el mes en què s'escau Hanucà, la festa que celebra les victòries dels Macabeus damunt el selèucida Antíoc IV Epífanes i la consagració del Temple de Jerusalem.

296. Cf. TB *Yevamot* 63b.

Heus aquí les lletres que el missatger ens dugué: Dos escrits de la comunitat signats pels secretaris, amb l'acord dels prohoms i els savis de la comunitat, que Déu els guard! que contenien el veredict sobre la contraexcomunió, amb proves irrefutables que llur vet i alatma²⁹⁷ no tenien cap mena de validesa i que no n'haviem de tenir cap temor. Però també ens deien que calia que revoquéssim la nostra contraexcomunió, i ens suplicaven que ho féssim. Hi havia sis lletres més dels prohoms de la ciutat, en les quals afirmaven que l'ordinació²⁹⁸ no es referia a cap dels llibres del gran mestre, rabí Moisès, home de Déu, la memòria del qual sigui beneïda. Tanmateix, aquesta justificació no calia, puix que llur excomunió no incloïa sinó els llibres dels grecs. Però ho feren així per treure un pretext als bescantadors.²⁹⁹

Doc. 100 [120]

[Nota d'Abamari ben Mossé i lletra de Salomó ben Adret a Mossé ben Samuel]

L'any 5066 del còmput [de la Creació]³⁰⁰ fou l'any en què el pecat féu caure del cel l'edict per decret dels àngels vetlladors.³⁰¹ El decret del rei de França afectava tots els jueus de tots els territoris del seu reialme i ordenava de fer-los sortir de les ca-

297. La contraexcomunió dels racionalistes.

298. *Tacanà*. Es refereix a l'excomunió promulgada a Barcelona.

299. Els vuit documents són aquests: *Doc. 82 [103]* - De la comunitat de Barcelona a la de Montpeller, signat per Salomó ben Adret, Issac ben Jucef Isaí, Mossé ha-Leví ben Issac ha-Leví i Jacob ben Hasday. Hi posen en relleu que l'excomunió no afecta els llibres de l'illustre mestre i filòsof diví, rabí Moisès [ben Maimon], sinó les obres dels filòsofs que no pertanyen al poble d'Israel. *Doc. 83 [104]* - De la comunitat de Barcelona a la de Montpeller, signat pels mateixos personatges, però amb l'afegiment de Salomó ben Mossé (vegeu, tanmateix, l'aparat crític d'aquest document, on es veu que en alguns manuscrits els signants són més de trenta). Tracta de la contraexcomunió. *Doc. 84 [105]* - De Mossé ha-Leví ben Issac ha-Leví, anomenat també N'Escapat Malet, de Barcelona, a Abamari ben Mossé i Simon ben Jossé. *Doc. 85 [106]* - De Mossé ha-Leví, de Barcelona, a Don Duran de Lunel. *Doc. 86 [107]* - Dels germans En Bonafós Saltell, anomenat també Sésset ben Saltell ben Issac, i En Perfet Saltell, anomenat també Jacob ben Saltell ben Issac, ambdós de Barcelona, a Abamari ben Mossé. *Doc. 87 [108]* - De Salomó Gracià, de Barcelona, a Don Duran i Don Astruc de Lunel. *Doc. 88 [109]* - De Bonafós Vidal, de Barcelona, a N'Astruc de Lunel. *Doc. 89 [110]* - De Salomó ben Adret a Don Duran de Lunel, Montpeller.

300. És l'any que començà el 20 de setembre de 1305 i acabà el 9 de setembre de 1306.

301. Mots de Dn 4:14. Sempre és el pecat de l'home que provoca la ira de Déu; no cal que sigui específicament l'estudi de la filosofia en aquest cas, com pretén Dimitrovsky.

ses, destituïts de llurs béns,³⁰² i d'aplegar-los tots —joves, vells, infants i dones— en una presó un dia determinat, que fou el divendres dia desè del mes d'Av i d'expulsar-los del país.³⁰³ Els jueus de la ciutat de Montpeller foren exiliats l'any [506]7 del còmput, el mes de Marheshwan.³⁰⁴ Una part se n'anà cap a la ciutat de Perpinyà, en la seguretat que el rei de Mallorca³⁰⁵ oferiria resistència [al decret d'expulsió] i permetria que hi romanguessin, i els donaria els aliments necessaris per sobreviure; una altra part se n'anà cap a la terra de Provença,³⁰⁶ en la seguretat que Déu, per amor del seu nom, els perdonaria i els donaria una llar escaient. Déu, en la seva misericòrdia, ens donà, a nosaltres i a ells,³⁰⁷ un futur i una esperança,³⁰⁸ car no hi ha cap seguretat ni cap poder enfora de Déu.

Després del meu exili a la ciutat d'Arle, a Provença, em vaig traslladar, en un segon exili, a la ciutat de Perpinyà. Vaig arribar-hi el dia 1 del mes de Shevat, que era el quart mes del nostre exili.³⁰⁹ Ens hi van acollir favorablement molts dels pro-

302. Veg.: Yom Tov Assis, «Juifs de France réfugiés en Aragon (XIIIe-XIVe siècles)», *Revue des Études Juives*, 142 (1983), p. 285-322. L'expulsió podria haver estat deguda a les dificultats financeres de Felip el Bell, segons el parer de S. SCHWARZFUCHS («The Expulsion of the Jews from France (1306)», *Jewish Quarterly Review*, 75 (1967-1971), p. 483-489), i fou ordenada als funcionaris del rei oralment, com es dedueix del document publicat per G. SAIGE, *Les Juifs du Languedoc antérieurement au XIVe siècle*, París, 1881 [reedició facsímil: Gregg International Publishers, Westmead, 1971)], p. 243-244. Sis anys després, el 29 de desembre de 1312, el papa Climent V donava permís a la reina Maria de França, vídua (des de feia vint-i-set anys!) de Felip l'Ardit, perquè conservés la meitat de les 10.000 lliures torneses que pertanyien als béns «que erant apud Iudeos in tua terra morantes, tempore generalis et novissime expulsionis ipsorum et aliorum Iudeorum de regno Francie». L'altra meitat calia que fos esmerçada en ajut de Terra Santa (veg.: S. SIMONSOHN, *The Apostolic See and the Jews. Documents: 492-1404*, Toronto, 1988, vol. I, doc. 290, p. 296-297 i també el doc. 284; el tema dels socors a Terra Santa havia estat tractat específicament en els concilis de Lió de 1274 i de Viena del Delfinat de 1311-12).

303. El dia 10 del mes d'Av de l'any 5066 fou el 22 de juliol de 1306. És interessant d'assenyalar que el 13 d'agost de 1306 Jaume II de Catalunya-Aragó autoritzà la comunitat jueva de Barcelona perquè acollís, tal com li ho havia demanat, seixanta famílies jueves expulsades del regne de França (veg. RÉGNÉ n. 2860; J. AMADOR DE LOS RÍOS, *Historia social, política y religiosa de los judíos de España y Portugal*, Madrid, 1973 [reedició], p. 351).

304. Entre el 10 d'octubre i el 7 de novembre de 1306.

305. Jaume II de Mallorca, que era allora comte de Rosselló i Cerdanya, i senyor de Montpeller (i vassall del rei de França, en aquells temps, pel que fa a Montpeller).

306. El comtat de Provença era governat per l'angeví Carles II de Nàpols.

307. Als dos grups d'exiliats, que partiren en direccions diferents.

308. Cf. Jr 29:11.

309. El 5 de gener de 1307. Devien sortir de Montpeller, doncs, durant el mes d'octubre de 1306. Vegeu la nota 303 de més amunt.

homs que hi havia allí, entre altres mestre Mossé ben Samuel ben Asser, el qual em digué que el nostre mestre, rabí Salomó ben Adret, havia estat assabentat per alguns anants i vinents, o per algun escrit dels qui són sol·licitats a vetllar pel nostre honor, que jo i uns quants dels prohoms del meu grup havíem estat exiliats a la terra de Provença i que els oficials del rei no ens havien permès d'anar a Perpinyà. I deien que això era degut a la intervenció d'alguns membres de la colla dels nostres adversaris, que s'esforçaren perquè no tinguéssim mitjans de subsistència en la nostra servitud.³¹⁰ Rabí Mossé ben Samuel trameté una lletra al Mestre, dient-li que ell i el seu pare, l'honorable rabí Samuel, s'ocupaven del nostre cas prop del rei amb gran sol·licitud, perquè ens permetés de traslladar-nos a Perpinyà amb la resta dels exiliats.³¹¹

[Mossé ben Samuel] també demanà al Mestre si els jueus exiliats podien usar de llurs mullers, quan els capítols matrimonials (ketubot) han estat robats, ensems amb altres documents, en algun pillatge. El nostre mestre Salomó ben Adret, que Déu, la seva Roca, el guard! li envià una resposta excellent, tot adjuntant-hi una còpia de l'escrit que li havia tramès mestre Asser,³¹² signat de la pròpia mà dels ancians de Toledo, en el qual admetien i declaraven vàlides les limitacions i les ordinacions que el Mestre havia promulgat amb tota eficàcia. Heus aquí la còpia de l'escrit del Mestre.³¹³

Els teus llavis degoten mel,³¹⁴ les teves paraules honoren la Torà i compleixen els preceptes. M'has consultat el cas dels qui són exiliats de llocs on els han desposseït de tot el que tenien, incloses escriptures de compra-venda i capítols matrimonials, i em demanes si els és permès de viure amb llurs mullers sense els esmentats capítols.

310. Mots de Js 11:20 i Es 9:8-9.

311. Se senten encara les ressonàncies d'aquestes o d'altres gestions semblants en un document de Sanç I del 9 de setembre de 1315, en el qual confirma que pren sota la seva protecció els jueus de Mallorca, que havien expressat al seu pare Jaume II el temor de ser també expulsats, com a conseqüència del decret del rei de França (veg.: J. VILLANUEVA, *Viage literario*, vol. XXII, p. 333-334 [assenyalat per J. RIERA I SANS en: «La història dels jueus en el *Viage literario*, del P. Jaume Villanueva», *Calls* 3 (1988-1989), p. 17]; A. LIONEL ISAACS, *Els jueus de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1986, p. 229.

312. Asser ben Jehiel, de Toledo.

313. Adreçat a Mossé ben Samuel, de Perpinyà.

314. Mots de Pr 5:3.

Doc. 101

La meua resposta³¹⁵ és que en realitat és prohibit de viure amb la muller, baldament sigui només una hora, sense capítols matrimonials. A propòsit de la pèrdua d'aquest document, diuen els doctors del Talmud que és prohibit [de viure amb la muller], tal com va establir rabí Meir, encara que no hagués estat perdut en un assalt de bandits a mà armada, o hagués estat trobat l'endemà;³¹⁶ amb més raó, doncs, quan la pèrdua es deu al rei i els seus ministres, de qui no és possible deseiir-se. Per quina raó? Perquè la dona tem que el marit no la repudïi sense contracte matrimonial, convertint aleshores llurs relacions sexuals en actes de prostitució. Amb més força cal dir tot això d'aquestes dones, tant de les que estan sotmeses a l'autoritat del rei de França com de les que són súbdites del rei de Mallorca, i que tenen l'esperança que hom els torni el que era d'elles. És prohibit, doncs, de viure amb elles sense capítols matrimonials. Com que els ha estat pres el que tenien, ara són com una xarxa [abandonada, que pot ser reivindicada per més d'un pescador];³¹⁷ tothom qui les veu en aquesta situació en sent compassió.³¹⁸ Tant en l'un cas com en l'altre, és consonant a raó que els marits renovin els capítols matrimonials a llurs mullers. Recordo que quan la comunitat de Girona abandonà la ciutat durant el setge a què la sotmeté el rei de França,³¹⁹ en el moment en què anava a ocupar-la,³²⁰ els qui van arribar aci³²¹ renovaren el document a les mullers.

Que la teva pau i la de la teva família augmentin sense fi segons el teu desig i el del teu amic fidel.

Salomó ben Abraham ben Adret³²²

315. Aquesta resposta es troba també, literalment, amb l'esment del setge de Girona, en el dictamen I:634 de Salomó ben Adret.

316. Cf. TB *Ketubot* 57a, on es veu que hi havia, tanmateix, desacord entre els mestres jueus en aquesta qüestió. Cf. també TB *Bava Qama* 89a.

317. Al·lusió a una història que figura a TB *Bava Qama* 117a.

318. El sentit dels mots hebreus d'aquesta darrera frase no és gens clar. Tradueixo segons el que em sembla que hauria de dir

319. Felip l'Ardit durant la croada contra Catalunya.

320. L'ocupà efectivament el 5 de setembre de 1285.

321. A Barcelona.

322. Aquest doc. 100 [120] conté també un text de Salomó ben Adret, adreçat a Mossé ben Samuel ben Asser, en què s'interessa per les circumstàncies de l'expulsió dels jueus i alhora l'assabenta que la comunitat de Toledo li ha comunicat el seu acord a l'escrit que aquesta havia rebut sobre l'excomunió, i li transcriu les quatre ratlles d'aquest missatge de

Apèndix

Llista dels prohoms de la comunitat jueva de Barcelona que signaren els tres documents de l'excomunió de 1305 i algunes lletres del *Minḥat Quenaot*.³²³

I II III

- + + - **Abamari ben Hanoc** [o ben Hayun] ha-Cohen
- + + + **Abamari ben Issac ben Sulam**
Abamari ben Issac ha-Leví (signa el doc. 83 [104])
- - + **Abamari ben Mahir** (signa també el doc. 83 [104])
- + + - **Abraham ben Issac [... Cap]**
Abraham ben Jafudà ben Isaïa → Jafudà ben Isaïa
- + + - **Abraham ben Natan**
- + + + **Abraham ben Rovèn** (signa també els doc. 20 [38] i 83 [104])
- + + + **Abraham ben Samuel ben Jafudà [... Cap]** (signa també el doc. 83 [104])
- + + + **Avon ben Abraham** (signa també el doc. 83 [104])
Bonafós Saltell → Sésset ben Saltell
Bonafós Vidal (signa el doc. 88 [109])
- + - **David ben Menahem**
Escapat Malet ha-Leví → Mossé ha-Leví ben Issac ha-Leví
- + + + **Esdra ben Sésset**
- - + **Issac ben Hasday** (signa també el doc. 83 [104])
- + - **Issac ben Jafudà ben Samuel Cap** (signa també el doc. [123])
- + + + **Issac ben Jucef ben Isaï** (signa també els doc. 20 [38], 82 [103] i 83 [104])
- + - **Issac ben Sulam**
Issac ben Mossé ben Saltell Hen (signa el doc. 20 [38])
- + + + **Issac ben Salomó ben Abraham ben Adret** (signa també els doc. 20 [38] i 83 [104])

Toledo, que és signat per Asser ben Jehiel i set personalitats més. Pel que sembla, el text de l'excomunió arribà a Toledo casualment, ja que Salomó ben Adret confessa que n'havia retardat la tramesa, esperant que la discòrdia s'apaivagués.

323. Dono els noms per ordre alfabètic, tot indicant amb el signe + la presència, i amb el signe - l'absència, de cadascun dels signants en els documents de l'excomunió. Els noms entre claudàtors, i precedits de punts suspensius, són addicions que apareixen en alguns manuscrits. He afegit uns pocs noms de personatges que no són signants d'aquests documents, però que apareixen en algunes altres lletres del *Minḥat Quenaot* com a membres de la comunitat jueva de Barcelona. Les referències al doc. 83 [104] inclouen els noms que apareixen en l'aparat crític de l'edició de Dimitrovsky.

- + + + **Issac ben Salomó ben Menahem** (signa també el doc. 83 [104])
- + + + **Issac ben Samuel [... ben Jafudà ben Samuel] Cap** (signa també el doc. 83 [104])
- + - - **Issac ben Samuel** (signa també el doc. 20 [38])
- + - + **Issac ben Todros** (signa també els doc. 83 [104] i [123])
- + + + **Jacob ben Hasday** (signa també els doc. 20 [38], 28 [47], 29 [48], 31 [50], 82 [103], 83 [104] i [123])
- + + + **Jacob ben Saltell**, anomenat En Perfet Saltell (signa també els doc. 20 [38], 28 [47], 31 [50], 83 [104], 86 [107], on els dos són donats com a equivalents, i [123])
- + + + **Jafudà ben Isaïa** [o Jessua, o bé, pel que sembla, Abraham ben Jafudà ben Isaïa] (signa també el doc. 83 [104])
- - + **Jafudà ben Salomó ben Abraham ben Adret** (signa també el doc. 83[104])
- + + - **Jafudà ha-Leví ben Abraham**
- + + + **Jafudà ha-Leví ben Hasday ha-Leví** (signa també el doc. 83 [104])
- + + - **Jessua ben Zeraha ben Saltell**
- + + + **Jucef ben Benvenist [... ben Zabara]** (signa també el doc. 83 [104])
Mahir ben Abamari (signa el doc. 20 [38])
- + - - **Mahir ben Sésset ben Mossé ha-Leví**
- + + + **Mahir ben Sésset Hen** (signa també els doc. 20 [38] i 83 [104])
- + + **Mahir ha-Leví ben Sésset ha-Leví** (signa també el doc. 83 [104])
Mardohay (prohom de Barcelona que portà la lletra del doc. 20 [38] a Montpeller)
- + + + **Mossé ha-Leví ben Issac ha-Leví**, anomenat n'Escapat Malet ha-Leví (signa també els doc. 82 [103], 83 [104], 84 [105], on els dos noms són donats com a equivalents, 85 [106], [121] i [123])
Perfet [o Profiat] Gracià és esmentat en els doc. 36 [55 l. 2], 37 [56 l. 2] i 38 [57 l. 41]. És, versemblantment, Salomó ben Mossé Hen Perfet Saltell → Jacob ben Saltell
- + + + **Rovèn ben Barzilay ben Saltell** (signa també els doc. 83 [104] i [123])
- + + + **Salomó ben Abraham ben Adret** (la seva signatura apareix en tots els documents de la comunitat de Barcelona i en múltiples lletres personals)
- + + + **Salomó ben Jafudà** (signa també el doc. 83 [104])
- + + + **Salomó ben Mossé Hen** (signa també els doc. 20 [38], amb l'afegitó Falconi en alguns mss. d'aquest document, 31 [50] i 83 [104]; signa amb el nom de Salomó Gracià el doc. 87 [108, cf. l. 38, on diu que el seu nom figura en els documents de l'excomunió])

- Salomó Gracià → Salomó ben Mossé Hen
 Salomó ben Rovèn (signa el doc. 83 [104])
- + + + **Saltell ben Issac ben Mossé Hen** (signa també el doc. 20 [38])
- + + + **Saltell ben Samuel ben Saltell** (signa també els doc. 20 [38], 28 [47]
 83 [104] i [123])
- + - + **Samuel ben Jucef** (signa també els docs. 20 [38] i 83 [104])
- + + + **Samuel ha-Leví ben Issac ha-Leví** (signa també el doc. 83 [104])
- + + + **Sésset ben Rovèn** (signa també el doc. 83 [104])
- + + + **Sésset ben Saltell** [... **ben Issac**], anomenat En Bonafós Saltell (signa
 també els doc. 83 [104] i 86 [107], on els dos noms són donats
 com a equivalents, i [123])
- + + + **Sulam ben Issac ben Sulam ben Benvenist** (signa també els doc. 20
 [38] i 83 [104])
- + + - **Sulam ben Samuel ha-Cohen ibn Ardor** (o **Ardut**)
- + + - **Uziel ben Salomó**
- + + + **Zerahya ben Sésset Hen** (signa també el doc. 83 [104])

Bibliografia

- ABAMARI BEN MOSSÉ. *Séfer Minḥat Quenaot*. Edició a cura de M. L. BISLICHES. Pressburg, 1838 [edició facsímil: Nova York, 1958].
- AD. NEUBAUER. «Ergänzungen und Verbesserungen zu Abba Mari's *Minhath Qenaoth* aus Handschriften». *Israelitische Letterbode* [Amsterdam], 4 (1878-79), p. 122-132, 160-173; 5 (1879-80), p. 53-58, 71-83.
- Tešuvot ha-Rašba* [«Dictàmens de rabí Salomó ben Adret»]. Edició a cura de H. Z. DIMITROVSKY. Jerusalem: Mossad ha-Rav Kook, 1990 [les pàgines 225-883 dels dos primers volums –els únics publicats fins ara– contenen una nova edició, crítica, del *Séfer Minḥat Quenaot* d'Abamari ben Mossé, que inclou també els textos publicats per Ad. Neubauer].
- BAER, Yitzhak. *A History of the Jews in Christian Spain*. Filadèlfia: The Jewish Publication Society of America, 1978, vol. I, p. 289-305 [trad. castellana de José Luis LACAVE: *Historia de los judíos en la España cristiana*, Madrid: Altalena, 1981, vol. I, p. 228-305].
- HALKIN, Abraham S. «Ha-ḥérem al limud ha-filosofia» [«L'excomunió contra l'estudi de la filosofia»]. *Peraquim. Yearbook for the Schocken Institute for Jewish Research of the Jewish Theological Seminary of America* [Jerusalem], 1 (1967-68), p. 35-55.

- . «Why Was Levi ben Hayim Hounded». *Proceedings of the American Academy of Jewish Research* [Nova York], 36 (1966), p. 65-76.
- KAUFMANN, David. «Simon ben Josefs Sendschreiben an Menachem ben Salomo: Ein Beitrag zur Geschichte der jüdischen Exegese und Predigt im Mittelalter». En: *Jubelschrift zum neunzigsten Geburtstag des Dr. L. Zunz*. Berlín, 1884, 143-151; part hebrea, p. 142-174.
- KELLNER, Menachem. *Dogma in Medieval Jewish Thought. From Maimonides to Abravanel*. Oxford: Oxford University Press, 1986 (The Littman Library). [Presentació de la posició intel·lectual d'Abamari ben Mossé a les pàgines 69-74.]
- MORABIA, Alfred. «Raison et tradition dans le judaïsme médiéval: La querelle maimonidienne en Espagne et dans le Languedoc aux XIIIe et XIVe siècles». En: *Les Juifs à Montpellier et dans le Languedoc à travers l'histoire du Moyen Âge à nos jours*. Edició a cura de Carol Iancu. Montpellier: Centre de Recherches et Études Juives et Hébraïques, Université Paul Valéry, 1988 (Sem - Études juives et hébraïques), p. 177-194.
- NEUMAN, Abraham A. *The Jews in Spain. Their Social, Political and Cultural Life during the Middle Ages*. Filadèlfia: The Jewish Publication Society of America, 1948, vol. II, p. 123-145.
- RENAN, Ernest [i NEUBAUER, Ad.]. *Les Rabbins français du commencement du quatorzième siècle*. París: Imprimerie Nationale, 1877, p. 647-701. [Tiratge a part del volum XXVII de l'*Histoire Littéraire de la France* del mateix autor.]
- SAPERSTEIN, Marc. «The Conflict over the Rashba's Herem on Philosophical Study: A Political Perspective». *Jewish History* [Haifa], 1 (1986), p. 27-38.
- SARACHEK, Joseph. *Faith and Reason. The Conflict Over the Rationalism of Maimonides*. Nova York: Hermon Press, 1970². [La primera edició és de 1935.]
- SCHWARZFUCHS, Simon. «La communauté juive de Montpellier au XIIIe et au début du XIVe siècles dans les sources hébraïques». En: *Les Juifs à Montpellier et dans le Languedoc à travers l'histoire du Moyen Âge à nos jours*. Edició a cura de Carol Iancu. Montpellier: Centre de Recherches et Études Juives et Hébraïques, Université Paul Valéry, 1988 (Sem - Études juives et hébraïques), p. 99-112.
- . «The Expulsion of the Jews from France (1306)». *The Jewish Quarterly Review* [Filadèlfia], 75 (1967-1971), p. 483-489.
- SHATZMILLER, Joseph. «Ben Aba Mari le-Rašba: Ha-massà we-ha-matan še-qadam la-ḥérem be-Barcelona» [«Les negociacions entre Abamari i R. Salomó ben Adret que precediren l'excomunió proclamada a Barcelona»]. *Mehqarim be-toledot am Israel we-éres Israel* [Haifa], 3 (1974), p. 121-137.
- . «Contacts et échanges entre savants juifs et chrétiens à Montpellier vers

1300». En: *Juifs et judaïsme de Languedoc, XIIIe siècle - début XIVe siècle*. Edició a cura de Marie-Humbert Vicaire i Bernhard Blumenkranz. Tolosa de Llenguadoc: Edouard Privat, 1977 (Franco-Judaïca), p. 337-344.

- . «L'excommunication, la communauté juive et les autorités temporelles au Moyen-Âge». En: *Les Juifs dans l'histoire de France*. Edició a cura de Miryam YARDENI. Leiden: Institut d'Histoire et de Civilisation Françaises de l'Université de Haïfa; E. J. Brill, 1980, p. 63-69.
- . «Rationalisme et orthodoxie religieuse chez les Juifs provençaux au commencement du XIVe siècle». *Provence historique* [Marsella], 22 (1972), p. 261-286.
- TOUATI, Charles. «La controverse de 1303-1306 autour des études philosophiques et scientifiques». *Revue des Études Juives* [París], 127 (1968), p. 21-37. [Reproduït en: TOUATI, Charles. *Prophètes, talmudistes, philosophes*, París: Cerf, 1990 (Patrimoines: Judaïsme), p. 201-217.]
- TWERSKY, Isadore. «Aspects of the Social and Cultural History of Provençal Jewry». *Journal of World History* [Neuchâtel: UNESCO], 11 (1968), p. 185-207. [Reproduït en: TWERSKY, Isadore. *Studies in Jewish Law and Philosophy*. Nova York: Ktav Publishing House, 1982, p. 180-202.]